

Inkluzív nevelés

Ajánlások értelmileg akadályozott gyermekek, tanulók kompetencia alapú fejlesztéséhez

Szövegértés-szövegalkotás

Szerkesztette
Szabó Borbála

SULI NOVA
Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.

Magyarország célba ér

suliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.
Budapest, 2006

Készült a Nemzeti Fejlesztési Terv Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program 2.1. intézkedés Hátrányos helyzetű tanulók esélyegyenlőségének biztosítása az oktatási rendszerben központi programjának „B” komponense (Sajátos nevelési igényű gyerekek együttnevelése) keretében.

Szakmai vezető
KAPCSÁNÉ NÉMETHI JÚLIA

Projektvezető
LOCSMÁNDI ALAJOS

Témavezető
GIFLO H. PÉTER

Lektorálta
ROTTMAYER JENŐ
KAJÁRY ILDIKÓ

Azonosító: 6/211/B/4/szöv/4

© Szabó Borbála szerkesztő, 2006

© sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., 2006

Borítóterv: Dió Stúdió

Borítófotó: Pintér Márta

A fotók a Mozsásjavító Általános Iskola és Diákotthon, Módszertani Intézmény centenáriumának alkalmából készültek.

A kiadvány ingyenes, kizárólag zárt körben, oktatási céllal használható, kereskedelmi forgalomba nem hozható. A felhasználás a jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját nem szolgálhatja.

Kiadja a sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.

Szakmai igazgató: Pála Károly

Fejlesztési igazgatóhelyettes: Puskás Aurél

Felelős kiadó: a sulinova Kht. ügyvezető igazgatója

1134 Budapest, Váci út 37.

Telefon: (06-1) 886-3900

Fax: (06-1) 886-3910

E-mail: sulinova@sulinova.hu

Internet: www.sulinova.hu

Tartalom

Előszó	5
1. Az értelmi akadályozottság legfontosabb jellemzőinek bemutatása	7
1.1 Az értelmileg akadályozott gyermekek integrációs lehetőségei	7
1.2 Az értelmileg akadályozott gyermekek jellemzőinek bemutatása	8
2. Képességfejlesztés	12
2.1 Az értelmileg akadályozott gyermekek tanulási sajátosságai	12
2.2 Általános alapozás – készségek és képességek fejlesztése	13
2.3. A képességfejlesztés részterületei alapfokon	21
3. Témakörök	38
3.1 Beszédfejlesztés, olvasás	38
3.2 Írás	39
4. Tanulásszervezési formák	39
4.1 Csoportos tanulás	39
4.2 Csoporton belüli önálló munkavégzés	39
4.3 Kiscsoportos tanulás	39
4.4 Egyéni fejlesztés	39
5. Az adott tanulási folyamat keretében alkalmazott módszerek	40
6. Eszközök	40
7. Szakirodalmi jegyzék	40

Előszó

Az ajánlásokat gyakorló gyógypedagógusok készítették az együttnevelés megvalósításában részt vevő tanár kollégák munkájának segítésére.

Felölelik a gyermek teljes iskolai pályafutását, valamennyi fejlesztési területet.

Az értelmileg akadályozott gyermek integrációját segítő anyagok a következő kompetenciaterületekre terjednek ki:

- Szövegértés és szövegalkotás
- Matematika
- Szociális, életviteli és környezeti
- Életpálya-építés

Az idegen nyelvi kompetenciaterületet az értelmileg akadályozott tanuló számára nem tananyag.

Reményeink szerint az elkészült tanulmányok hozzásegítenek ahhoz, hogy a gyógypedagógiai módszertant eddigi munkájukban nem alkalmazók is támpontokat kapjanak a látókörükbe kerülő értelmileg akadályozott tanuló jobb megismeréséhez.

A kompetenciaterületek ajánlásai szorosan kapcsolódnak a többségi iskolák tanulói számára kidolgozott tematikákhoz, figyelembe veszi a „Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve” előírásait, épít a célcsoport tantervi tananyagára és az elvárt teljesítmények szintjére.

A tanulmányok mindegyike rövid áttekintést ad az értelmileg akadályozott tanuló speciális tanulási sajátosságairól, pszichikai jellemzőiről.

Tartalmazza az eredményes fejlesztéshez szükséges taneszközök, módszerek, motivációs technikák és az értékelési rendszer leírását.

A szerzők legfőbb törekvése az volt, hogy a nap mint nap felmerülő és a többségi iskolákban ismeretlen helyzetek megoldásához egyszerű, már kipróbált és bevált segítséget adjanak.

A tanári segédanyag azzal a céllal kerül a felhasználókhoz, hogy gyakorlati példákkal segítse a sajátos nevelési igényű tanuló iskolai eredményességét a tanítási órákon és az iskolai élet mindennapjaiban, a tanuló pedig kapjon lehetőséget a felnőtt életre történő eredményes felkészülésre.

A szülő számára megnyugtató, ha gyermeke a többségi iskolában teljesíti tankötelezettségét, ugyanakkor a fejlesztés érdekében minden módszertani gyakorlati támogatást megkap a képességek legteljesebb kibontakoztatásához.

Az Ajánlások tartalma nem lehet teljes körű, de az első segítséget megadja a felmerülő problémák megoldásához, és reményeink szerint felkelti a kedvet a pedagógiai módszertani kultúra további színesítéséhez.

Reméljük, hogy nagyon sok, az együttnevelés feladatát vállaló pedagógus számára nyújtunk hatékony támogatást és segítjük munkájukat, hogy örömet és sikerélményt leljenek az elért eredmények láttán.

Kajáry Ildikó

1. Az értelmi akadályozottság legfontosabb jellemzőinek bemutatása

1.1 Az értelmileg akadályozott gyermekek integrációs lehetőségei

Mind a hazai, mind a külföldi elméletek hangsúlyozzák a speciális nevelési szükségletű gyermekek integrációjának fontosságát, de többnyire az érzékszervi sérültekről és a tanulási, magatartászavarral küzdő vagy tanulásban akadályozott gyermekekről beszélnek. Az értelmileg akadályozott (értelmi képességeikben közép súlyos fokban sérült) gyermekek integrációja kisgyermekkorban, bölcsődében és óvodában terjedt el leginkább.

„Az integráció, együttnevelés egyik fő indoka, hogy kisgyermekkortól kezdve a kölcsönös megismerésen, megbecsülésen, egymás segítségén keresztül a sérült gyermekek befogadó környezetbe kerüljenek és ez a befogadási készség felnőttkorban vezessen el az akadályok elhárításához, fogyatékosbarát társadalom kialakításához.” (Hatos, 2001.)

A jobb képességű (határeset) értelmileg akadályozott gyermekek integrációja hazánkban a tanulásban akadályozott gyermekek iskolájában (kisegítő iskola) történik. Néhány próbálkozás van arra, főleg vidéki iskolákban, hogy az értelmileg akadályozott gyermekeket (főleg Down-szindrómás) a többségi iskolák fogadják.

Az iskoláskor idején a következő szempontok figyelembevétele szükséges:

- Fizikailag egészséges, korának megfelelő kondíciójú, érzékszervei épek vagy kisebb korrekcióval működnek.
- Szociális adaptációs készségei kevésbé maradnak el az életkorukra vonatkoztatott szociális adaptációs követelményektől, legfeljebb 4-5 területen: leginkább a kommunikáció, a tanulási képesség, az önirányítás területén.
- Személyisége harmonikus, nincs kirívó magatartási rendellenessége.
- Jó szociális szokásokkal rendelkezik, nyugodt, huzamosabb ideig tud együtt maradni társaival, jól megérti és teljesíti az egyszerűen megfogalmazott viselkedést szabályozó utasításokat.

Az iskola, valamint a pedagógus oldaláról tekintve:

- Az iskola magára nézve elfogadja és pedagógiai programjában rögzíti a törvényben meghatározott sajátos neveléshez szükséges személyi s tárgyi feltételeket.
- Az adott tanulócsoport kisebb létszámú, a gyermek tanulását gyógypedagógiai asszisztens segíti.
- A pedagógus az integrált gyermek számára külön egyéni fejlesztési programot állít össze. A Pedagógiai Szakszolgálat irányításával, folyamatos konzultációval biztosítja ennek végrehajtását, a szükséges rehabilitációs foglalkozások megtartását.

Az értelmileg akadályozott gyermekek nem tudnak megfelelni a mai iskolarendszerben állított követelményeknek, még akkor sem, ha ezeket a követelményeket leegyszerűsítik, leszállítják. Okai fejlődési sajátosságaikban keresendők:

- Fejlődési tempójuk lassú, egyenetlen, bár testi fejlődésükben megközelítik kortársaik szintjét, azonban kommunikációban, szociális adaptációban, sőt mozgásosságban is jelentős elmaradás tapasztalható. Ismereteikben általában elmaradnak az iskolára felkészültség követelményeitől.
- Az egyes területek fejlődése között nagy egyenetlenség tapasztalható (pl. van, aki mozgásban, van, aki a kommunikáció terén ügyesebb).
- Sajátos tanulási ritmusuk és ütemük van, ami nevelésük-oktatásuk sajátos szervezését igényli. Időt kell hagyni nekik a feladatok megoldására, kellő szüneteket tartva. Ezeket biztosíthatják az egyéni foglalkozások.

- Értelmi sérüléseiket társuló fogyatékoságok is súlyosbíthatják, pl. hallás, látás, mozgásszervi és tartási rendellenesség, epilepszia. Az integráció lehetőségénél ezeket a feltételeket is mérlegelni kell.

Az elmaradások, hátrányok leküzdését előmozdíthatják azok a terápiás eljárások, amelyek segítik a fogyatékoságból eredő szomatikus és pszichés hátrányok csökkentését, a szociális érést. El kell érünk, hogy sajátos életútjuk során megtalálják életük értelmét.

Az integráció során az értelmileg akadályozott tanuló számára a tanítási tartalom megállapítása a Nemzeti alaptantervhez kiadott irányelveket figyelembe véve a következő fejlesztési területek alapján szerveződik:¹

1. Anyanyelv és kommunikáció
2. Természeti környezet
3. Társadalmi környezet
4. Életvitel és gyakorlati ismeretek
5. Művészetek
6. Testi nevelés

Az integráló intézményeknek ezeknek a területeknek megfelelően kell megszervezniük az értelmileg akadályozott gyermekek számára az oktatási tartalmat. (Hatos, 2001.)

1.2 Az értelmileg akadályozott gyermekek jellemzőinek bemutatása

1.2.1 Az értelmi akadályozottság (fogyatékoság) fogalmának meghatározása

A WHO (World Health Organisation = Egészségügyi Világszervezet) „Disability prevention and rehabilitation” című dokumentuma alapján a fogyatékoság a szenzoros és motoros vagy mentális képességek részleges vagy teljes hiányát jelenti. A betegségtől az különbözteti meg, hogy míg a betegség folyamat (processus), addig a fogyatékoság irreverzibilis állapot (status).

„Az értelmi fogyatékoság mint fogalom, mint jellemző, mint diagnózis több tudományág elfogadott terminus technicusa.” (Göllesz, 1990.)

Orvostudományi szempontból az értelmi fogyatékoság alapja a központi idegrendszer struktúráinak biológiai elégtelensége, amelyet az embriogenezis különböző fázisaiban bekövetkezett exogén ártalmak, kromoszómaaberrációk vagy örökletes okok, illetve a korai perinatális időszakban bekövetkezett sérülések idéznek elő.

Pszichológiai szempontból értelmi fogyatékosnak tekinthető az a személy, aki a tesztvizsgálat alapján az életkorának megfelelő feladatokat nem képes megoldani, aki gondolatvilágát és cselekedeteit nem életkörülményeinek megfelelően irányítja.

Szociális szempontból az, aki mindennapos tevékenységre, önellátásra, kommunikációra, önállóan végzett termelő munkára csak részben vagy nem alkalmas.

Jogi szempontból az, aki társadalmi felelősségtudatában jelentősen korlátozott, önállóan nem ismeri fel jogait és kötelezettségeit.

Pedagógiai szempontból az, aki teljesítőképessége folytán általános iskolában nem képezhető, csak kisegítő vagy foglalkoztató intézményben nevelhető, oktatható. (Hatos, 1991.; Göllesz, 1990.)

A magyar gyógypedagógia által a jelenleg elfogadott legátfogóbb definíció: „Az értelmi fogyatékoság a központi idegrendszer fejlődését befolyásoló örökletes és/vagy környezeti hatások eredőjeként alakul ki, amelynek következtében az általános értelmi képesség az adott népesség átlagától – az első élet évektől kezdve – számottevően elmarad, és amely miatt az önálló életvezetés jelentősen akadályozott.” (Czeizel–Lányiné–Rátay, 1978.)

¹ 2/2005. (III. 1.) OM rendelet a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve kiadásáról.

1.2.2 Befolyásoló tényezők

A fejlődést számtalan tényező befolyásolhatja, módosíthatja, elősegítheti, hátráltathatja.

- Az állapot kialakulásában több kockázati tényező együttesen játszik szerepet, amelyek a fejlődés különböző periódusaiban hatnak:
 - Csökkent intelligencia
 - Az adaptív funkciógyengeség beszűkülése
 - Az állapot 18. életév előtt való jelentkezése
 - A környezet kiemelt szerepe
- A korai pszichomotoros fejlődésben bekövetkező sajátosságok:
 - Meglassúbbodott fejlődési ütem
 - Alacsony pszichés aktivációs szint
 - A jellegzetes fejlődési ugrópontok, szintek elmosódnak, az egyes funkciók széles határok közt jelennek meg.
 - Nehezen induló, lassú fejlődésmenet, a fejlődési tempó nagyfokú lelassúbbodása, a fejlődés szabálytalansága, egyenetlensége
 - Különböző mértékű beszédfejlődésbeli elmaradás (a beszédfejlődés egyes fokozatai késnek, a nyelvi differenciáltság tökéletlen, gyakran évekig megrekednek a preverbális kommunikáció szintjén, nyelvük tartalmilag szegényes, jellemző az artikulációs hibák nagy száma)
 - A mozgásfejlődés során bizonyos fázisok kimaradnak, kevésbé gyakorlódnak be, illetve hibásan rögzülnek. Ez megmutatkozik a mozgáskoordináció és az egyensúlyérzék zavarában, a mozgásfolyamatok kivitelezésének pontatlanságában, a testséma, a téri, időorientáció fejlődésének elmaradásában, ügyetlen, lassú mozgásban, hipermotilitásban.
 - Nehezített az ismeretszerzés a kognitív funkciók sérülése, a pontatlan megfigyelés, a célirányos mozgások kivitelezésének nehézségei, a hibás vizuális emlékezet, kialakulatlan dominancia, a tartós figyelem, a feladattartás gyengesége és nyugtalan magatartásuk miatt.
 - A játék jól tükrözi az adott gyermek sérülés okozta elmaradását, értelmi állapotát. Jellemzője, hogy hiányzik belőle a természetes kíváncsiság, a kreativitás, fantázia. Gyakran megreked egy adott tevékenységnél, sztereotípiák alakulnak ki. (Pl. minden cél nélkül pakolgatja a tárgyakat.)
 - Szociális fejlődésükben az éntudat megkésett, hiányosan alakul ki.

1.2.3 Az értelmileg akadályozott gyermekek fejlődési sajátosságai

Az iskoláskort elérő gyermekek testi fejlettségében alig, értelmi fejlődésében azonban jelentősen elmarad nem akadályozott társaitól.

Kognitív funkciók

A kognitív funkciók fejlesztése az értelmi nevelés központi feladata. Nem külön fejlesztésre kell törekednünk, hanem a megismerési folyamat egészének fejlesztésére. Az értelmi képességeket a cselekvéssel szoros összefüggésben kell fejleszteni.

A kognitív funkciók fejlesztésének speciális szempontjai az értelmileg akadályozott gyermekek fejlődéséből adódnak, amelyre főképpen az alábbiak jellemzőek:

- Az értelmi funkciók bizonyos izolálódási tendenciája
- Az értelmi funkciók rigiditása, beépülési nehézségei új kapcsolatrendszerekbe
- Az értelmi funkciók differenciálatlansága
- A magasabb értelmi funkciók alacsony színvonala

Észlelés, megfigyelőképesség

- Az érzékelés, észlelés kifejezett differenciálatlansága: kevesebb jegyet, különbséget tudnak észrevenni.
- A látási észlelés folyamata meglassúbbodott és beszűkült. A tárgyak felismeréséhez hosszabb időre van szükségük. Az észlelés beszűkülése okozza, hogy új szokatlan szituációkban bizonytalanul tájékozódnak.
- Az aktivitás hiánya az észlelés folyamatában. Nem törekszik a tárgyak jellemzésére (megmondja a tárgy nevét, de nem törekszik leírására.)
- A hallási észlelés terén lassan alakulnak ki a differenciált feltételes kapcsolatok, amely megmutatkozik abban, hogy a beszédhangok megkülönböztetési képessége hibás, késve alakul ki. Mindez szerepet játszik a beszédfejlődés késleltettségében.

Figyelem

- Önkéntelen, spontán, kevésbé tartós és nagyon könnyen elterelődik.
- Hullámzó, szétszórt. Hiányzik a figyelem megosztására való képesség.

Emlékezet

- Rendelkeznek a rövid és hosszú távú emlékezés alapvető funkcióival, a bevésés, a megőrzés és a felidézés lehetőségeivel. Jellemző azonban, hogy ezek a funkciók lényegesen gyengébbek, a bevésés jelentősen meglassúbbodott, a megőrzés gyakran bizonytalan, a felidézés pontatlan.

Gondolkodás

- A gondolkodási tevékenység megszervezésének zavara, ami megnyilvánul
 - a feladattudat gyengeségében (cselekvéses gondolkodási feladatoknál az eredeti gondolkodási folyamattól eltérül);
 - a cselekvési cél elhalványulásában (a cselekvési feladatok megoldásában nem következettek, gyakran kezdenek új cselekvésbe, majd azt is félbehagyják és visszatérnek az előzőhöz);
 - a sikertelen próbálkozásokhoz való rögzülésben (a sikertelen próbálkozásokból nem vagy keveset tanulnak, a próbálkozások során nem szereznek tapasztalatokat, a próbálkozások nem vezetnek őket az összefüggések felismeréséhez);
 - a bemutatott vagy próbálkozások közben véletlenül felbukkanó helyes megoldási mód fel nem ismerésében (a célravezető és hibás próbálkozások nem különülnek el élesen egymástól);
 - a problémamegoldó képesség sérülésében, amelynek következtében nem képesek az okozati összefüggéseket észrevenni (lényeg kiemelése).
- A fogalmi gondolkodás terén az elvont, általános fogalmakat nehezebben tudják meghatározni, mint a konkrét fogalmakat.
- Gondolkodásukat nagyfokú konkrétság, következtelenség jellemzi. A szétszórt, rövid ideig tartó figyelem és a pszichikus aktivitás állandóan ingadozó tónusa következtében nehezített, hogy egy-egy konkrét feladatra huzamosabb ideig tudjanak összpontosítani.
- A korábban szerzett tapasztalatok szegénysége, rendezetlensége, strukturálatlansága gyakran gondolati torzításokhoz vezethet.

1.2.4 Kommunikáció, beszéd

A szövegértés, szövegalkotás témájához ez a terület áll a legközelebb, ezért ezt részletesebben mutatjuk be.

Az értelmileg akadályozott gyermek fejlődési akadályozottságai miatt nehezített a gyermek kommunikációja és a vele való kommunikáció is. Ezért feltétlenül szükségük van egy kommunikatív tá-

maszra, segítségre, hiszen nehezen ért meg bennünket, mi is nehezen értjük meg őt. Ez a meg nem értés különböző viselkedési problémát, félelmet, nyugtalanságot, agressziót idézhet elő.

A kommunikáció fejlődését erősen befolyásolja környezete. Az értelmileg akadályozott gyermekek számára a világ azért is sivárabb, egyhangúbb, mert a beszéddel szoros összefüggésű gondolkodásával nehezen tudja megismerni. Amennyiben nem nyújtunk megfelelő segítséget a beszéd alakításához, gyakorlásához, izolált marad, társas alkalmazkodását és érzelmi életét egyaránt befolyásolja a beszédhiány.

- Kommunikációjuk jellemző jegyei:
 - Gyenge a visszacsatolás képessége, amellyel összehasonlítja a beszédet azzal, amire gondolt, hogy szükség esetén módosíthatson.
 - Az artikulációs hibák miatt beszéde nem tükrözi gondolatait, kommunikációs szándékát. Sokszor tapasztalja, hogy környezete nem veszi komolyan, értetlenül fordul el tőle, esetleg zavartan visszakérdez.
 - Hátránya van azért is, mert mások szóbeli közléseit pontatlanul dekódolja, és nem képes az érzelmi kombinációkkal kellően kibővíteni, pontosítani.
 - A közlést erősítő nemverbális jelzések, gesztusok, mimika számára kevésbé jelentőségteljesek, nem tudja helyesen értelmezni azokat, így még nehezebb helyzetbe kerül a társalgás során.
 - Nem rendelkezik kellően azokkal a viselkedési módokkal sem, amelyekkel jelezhetné a beszélgető társnak, hogy nem ért valamit. A beszédproduktót gyakran ronthatja szélsőséges beszédmagatartás is. A sok kudarc, a meg nem értés miatt negativisztikus magatartási formák erősödnek fel. Ezért aztán vagy visszahúzódnak, vagy előfordulhat a túlzottan kritikátlan beszédesség.
- Az értelmileg akadályozott gyermekek beszédének általános vonásai (Atzesberger):
 - A beszéd folyamat szabálytalan felépítése, amelyben önkényesen változik a szünet, a hallgatás és a beszéd folytatása
 - A beszéd kialakulásának jelentős lelassúbbodása esetén visszafejlődés
 - A mondandó kifejezésének hiánya, szegénysége (dinamika, ritmus, tempó, beszéddallam)
 - Differenciálatlan, általában szűkös szókinccs. Aktív szókinccsükben viszonylag kevés a folyamatmegjelölő, viszonyokat meghatározó szó.
 - A hangok képzésének torzítása, a hangzásbeli profil hiánya
- További jellemző tünetek:
 - A tünetek formái és jellemző jegyei összefüggnek az érzelmi sérülés súlyosságával. Fontos tudni, hogy a beszédfejlődés melyik szakaszában érte az idegrendszert sérülés.
 - Beszédmegértésük alacsony szintű lehet, amelyet figyelemzavar és a hallási differenciálóképesség gyengesége súlyosbíthat.
 - Megrekednek alsóbb közlési formáknál, amelyek leggyakrabban állapotot kifejező vagy gyakorlati jelző funkciójúak (saját állapotukról tájékoztatják környezetüket, és befolyásolni is próbálják azt). Alig vagy súlyosabb esetekben egyáltalán nem jutnak el a szimbolizáló, felvilágosító, tájékoztató vagy dialógusfunkció birtoklásához.
 - A beszéd és gesztusok megértése, használata sok esetben zavart, beszűkült, így ez a közvetlen környezetükre korlátozódik csupán.
 - A beszéd szervezettsége, az adott anyanyelv szabályaihoz való igazodásának gyenge szintje egész életen át tart. Mondatszerkesztési zavar. Hibásan vagy egyáltalán nem használja a nyelv mondattani szabályait.
 - Enyhébb esetben a gyermek a spontán beszédben nem használ ragokat, vagy téveszti azokat.

- Súlyosabb esetben a spontán beszéd teljesen rendezetlen a raghasználat szempontjából, utánmondásnál helyesen, kis tévesztéssel ismételi.
- A hangok képzési torzításainak gyakoriságát okozza a periférikus artikulációs apparátus rendellenességei (fogak hibás növése, viszonylag nagy nyelv, állandó nyálképződés, nyelvmozgás renyhesége, lágy és kemény szájjpad anomáliái).
- A legtöbb gyerek súlyosabb vagy enyhébb formában pösze: a pöszeség minden formájával találkozhatunk. A légzés felszínes, szaggatott, a gyenge kilégzés még jobban eltorzíthatja a hangokat, aminek következtében még érthetlenebb lesz a beszéd.
- A beszédtempó lehet túl gyors vagy túl lassú.
- Sok a dadogó, hadaró vagy a kettő kombinációja, a hadaró-dadogó.
- Gyakran monoton beszéd jellemzi őket, motyognak, s ennek oka a rossz hangsúlyozás is.
- Az értelmi sérüléshez társulhat hallássérülés vagy hallásfigyelem-zavar, aminek következtében a beszéd szaggatottá válik, illetve a beszédhangok differenciálása és ejtése is az érthetlenségig hibás lehet.

2. Képességfejlesztés

2.1 Az értelmileg akadályozott gyermekek tanulási sajátosságai

A tanulás tartalma szerint megkülönböztetünk „motoros (mozgásos cselekvésben megvalósuló), verbális (beszéddel, szövegekkel, jelekkel élő, fogalmi gondolkodást felhasználó) és szociális tanulást. A motoros és verbális tanulás a gyermeki fejlődésben külön szinte alig fordul elő. Egymáshoz viszonyított aránya a gyermeki fejlődésen belül korszakonként változik.” (Hatos, 2000.)

Az értelmileg akadályozott gyermekek életében a motoros tanulási típus az uralkodó, a legeredményesebb. Vannak gyermekek, akiknél ennek a dominanciája életük során megmarad. A verbális tanulás csak nagyon lassan alakul ki, akkor is csak a cselekvő szemléletes gondolkodás segítségével valósul meg. Nem képesek arra, hogy leírt szövegekből tanuljanak, elvont jelek (pl. a térkép jelrendszere) nehezen értelmezhetőek számukra.

Szociális tanulásuk során elsajátítják a társas érintkezés alapvető szabályait, elemi magatartási normákat, kialakítják az általuk alkalmazandó szerepek konvencionális formáit. Szociális tanulásuk tehát személyiségfejlődésük fontos tényezője.

2.1.1 Tanulásszervezési feladatok

Természetesen tanulásuk milyensége, a tanultak észlelése, tárolása, feldolgozása nagymértékben függ a sérülés súlyosságától és a károsodás következményeitől. Tanításuk során figyelembe kell venni a következőket:

- Alacsony transzfer- és általánosítási képességek
- Állandó ösztönzési igény
- A figyelem ingadozása
- Alacsonyfokú terhelhetőség
- Lassú tanulási tempó

A fentiek figyelembevételével a tanulásszervezési feladatok:

- Élő, harmonikus, testközeli kapcsolat létesítése
- A tananyag lehető legrövidebb lépésekre bontása
- A nehézségek kiküszöbölése

- Gyakori váltás
- Segítség a feladatoknál
- A tartalmak verbalizálása, konkrétsága (Hatos, 2000.)

2.1.2 Tanulási folyamatuk jellemzői

- A felfogóképesség tárgyhoz való kötődése: A gyermek figyelmét a térben és időben közeli, a mindennapi életéből ismert dolgok kötik le. Az ismert természetes tárgyaknak sokkal nagyobb felhívó erejük van, mint a mesterséges taneszközöknek.
- Szenzorikus és motorikus közlésre való fogékonyság: Az eredményes tanulást cselekvésen keresztül, szemléletes rávezetéssel, képekkel lehet elérni, kevésbé szavakkal.
- Speciális vezetésigény: A feladat tervezésében, belső elképzelésében gyengék, vezetésre szorulnak, hogy a lépéseket követhessék. A tanulás lépéseit úgy kell meghatározni, hogy a gyerekeknek lehetőségük legyen bizonyos fokú önálló munkára.
- Mérsékelt tanulási dinamika: Sajátos tanulási ritmusuk és ütemük van. A szélsőséges lassúság és az érdeklődés ellaposodása egyaránt jellemző. Megfelelő időt kell hagyni a feladatok megoldására, és kellő időtartamú szüneteket kell beiktatni.
- Állandó ösztönzés szükségessége: Kíváncsiságból vagy egy dologra irányuló érdeklődésből fakadó spontán tanulási igényről alig beszélhetünk náluk.
- Spontán érdeklődésük rövid idejű és tárgyhoz kötött. Érdeklődésüket a tárggyal kapcsolatos ösztönzés kelti fel inkább. (Bach, 1979.)²

2.1.3 Tanulásuk szervezésének sajátosságai

- A gyermekek számára jól átlátható és áttekinthető tanulási folyamat
- Ösztönzés a tevékenységek tagolásával is
- Kis lépésekben történő haladás
- Gyakori ismétlés
- Konkrétság (a környezetükben lévő konkrét tárgyak segítik a megismerést)
- Folyamatos irányítás az önállósodási törekvéseknek is teret engedve
- Hosszabb ideig tartó begyakorlás, az állandó visszalépések, ismétlések szükségessége eltérő helyzetekben, élethelyzetekben
- Képességfejlesztés a motiváció és a megerősítés láncolatában
- Játékosság

2.2 Általános alapozás – készségek és képességek fejlesztése

A motoros készségek és a percepció fejletlensége alapvető szerepet játszanak a kognitív képességek kialakulásában. Az értelmileg akadályozott gyermekeknél a mozgásszerveződés különböző zavarai gyakran társulnak az érzékelés különböző tartományainak zavarával.

A kognitív funkciók sérülése, a pontatlan megfigyelés, a célirányos mozgások kivitelezésének nehézségei, a hibás vizuális emlékezet, a kialakulatlan dominancia, a tartós figyelem, a feladattartás gyengesége, szétszórtóságuk, nyugtalan magatartásuk nehezíti az ismeretszerzést. Ezért elengedhetetlen, hogy a fejlesztés három területen: a mozgáskoordináció (nagy- és finommotorika), a testséma, valamint a percepció (érezékelés, észlelés) fejlesztésének területén egymással párhuzamosan, szinkronban történjen. Ezeknek a területeknek a fejlesztése elengedhetetlenül hozzátartozik a beszédfejlesztéshez, és minden tanulási szakaszban jelen kell, hogy legyen.

² Bach, H. (Hrsg.): Pädagogik der Geistigbehinderten. Berlin–Charlottenburg, 1979.

2.2.1 A mozgáskoordináció (nagy- és finommotorika) fejlesztése

Az értelmileg akadályozott gyermekek többé-kevésbé a szomatikus területeken és így a mozgásfejlődésben is eltérnek ép társaiktól. Mozgásfejlődésük során bizonyos fázisok kimaradnak, kevésbé gyakorlódnak be, illetve hibásan rögzülnek, ezért retardált, a kisgyermekkorai mozgásfolyamatokra emlékeztető és főleg hiányos mozgáskoordinációkra valló motorika jellemzi őket.

A mennyiségi és minőségi eltérés megmutatkozik a mozgáskoordináció és egyensúlyérzék zavarában, a testséma a téri, időorientáció fejlődésének elmaradásában, mozgásfolyamataik kivitelezésének pontatlanságában, ügyetlen, lassú mozgásban vagy hipermotilitásban (túlmozgás).

A rosszul beidegződött mozgások nehezen korrigálhatók, ennek következtében gyakran figyelhetők meg mozgásos sztereotípiák. Számolnunk kell azzal is, hogy érzékenységük, sebezhetőségük nagyobb fokú, mint ép társaiké. A szomatikus értelemben már sérült szerv könnyebben megbetegszik, károsodik. Különböző káros hatásokkal és minden betegséggel szembeni ellenállóképességük ép társaikhoz viszonyítva csökkent.

E terület képességfejlesztését az alábbiakra kell építenünk:

- A fejlődési tempó nagyfokú lelassúbbodása
- Lelassúbbodott mozgástempó és a mozgásváltozatok hiánya
- Többnyire erőtlen, gyenge mozgáskivitelezés
- A téri orientációs zavar következtében a mozgások megtervezésének, kivitelezésének nehézségei
- Diszharmonikus mozgásritmus
- Gyakran előforduló statikai hibák, tartási rendellenességek és az izomtónus zavara

A mozgásfejlődés szorosan összefügg az egész személyiség fejlődésével, ezért az értelmileg akadályozott gyermekek a mozgásosságon, mozgásfeladatokon keresztül jó irányíthatók.

A mozgásos gyakorlatok végzése közben szerzett tapasztalatok, ismeretek, a vizuális, taktilis, akusztikus, kinesztetikus ingerek fejlesztik a percepciót, befolyásolják a kognitív funkciókat, alakítják beszédmotoros fejlődést. Jelentősége van abban is, hogy a gyermekek mozgás közben jobban oldódnak, számukra ez egy örömteli tevékenység.

A gyermek korától, fejlettségétől, koncentrációképességétől függően kell megtervezni ezeket a gyakorlatokat. A nagy- és finommozgásokat mindig együtt kell gyakoroltatni. E folyamatban elengedhetetlen, hogy a nagymozgásokból induljunk ki és haladjunk az egyre finomabb mozgások felé.

A mindennapi munkába jól beépíthetők a különböző mozgásos tevékenységek. Az alábbiakban ezekre teszünk javaslatokat.

2.2.1.1 Mozgásos játékok

- Különböző népi játékok, körjátékok. Játék közben fejlődik beszédre figyelésük, összpontosítási képességük, bővül szókincsük, kialakul a mozgásutánzás reprodukálási képessége, fejlődik ritmusérzékük.
- Különböző eszközökkel végzett játéktevékenységek (pl. labdázás) Az eszközök használata elősegíti a figyelem fejlődését, a reakcióképesség gyorsulását, az irányok követését, tartását.

2.2.1.2 Egyensúlyérzékelését fejlesztő gyakorlatok

Segítik a koordinált mozgás és a testséma fejlődését.

- Egyensúlyozó járások eszköz nélkül és eszközzel (babzsák, könyv); pl. kötél táncos
- Lábujjhegyen járás
- Egy lábon állás

- Ugrálás tárgyak fölött előre, hátra; ugrálással iránykövetés
- Szoborjáték (Adott jelre meg kell állni, vagy megállva megőrizni az utolsó mozdulatot.)

2.2.1.3 Izomtónust fejlesztő gyakorlatok

A testkontroll létrejöttében játszanak nagyon fontos szerepet, biztosabbá teszik az állóképességet, a téri eligazodás képességét. Idetartoznak a különböző lazító-feszítő gyakorlatok.

- Guggolás-ugrás (Guggoljanak egészen alacsonyra, és ugorjanak magasra!)
- Térdhajlítás-nyújtás (Mindaddig maradjanak térdhajlításban, amíg el nem veszítik az egyensúlyukat!)
- Kézcsata (Álljanak egymással szemben, miközben kezükkel igyekezzenek eltolni a másikat, aki pedig próbálja stabilizálni magát!)
- Lábcsata (A talpukkal próbálják eltolni egymást!)

Ezeknek a gyakorlatoknak elengedhetetlen szerepük van a beszéd- és az írásképesség fejlődésében, hiszen beszédnél és az író-rajzoló mozgásoknál elengedhetetlen a tudatos mozgásszabályozás.

2.2.1.4 Játékos utánzó gyakorlatok

Elősegítik, hogy a gyermekek különböző mozgásmintákat, mozgássorokat lemásoljanak, kezdetben utánzás útján, majd önállóan reprodukáljanak, finomodjanak, pontosabbá váljanak nagymozgásaik.

- Játékos utánzó mondókák (a mondókák szövege meghatározhatja az utánozandó mozdulatokat). Fejleszti a figyelmet, beszédmegértést, vizuális emlékezetet.

„Fújja a szél a fákat,
letöri az ágot,
reccs!
Ilyen nagy az óriás,
nyújtózkodjunk, kispajtás,
ilyen kicsi a törpe,
guggoljunk le a földre!”

- Haladhatunk a nagymozgásoktól a finommozgások felé, játszhatunk a kezünkkel, ujjainkkal:

„Kerekecske-gombocska,
volt egy kis dombocska.
Dombon állt egy házikó,
házikóban ládikó,
ládikón egy kerek tálca,
a tálcán meg öt pogácsa.
Arra ment az egérke,
mind megette ebédre.”

- Utánozhatunk zenekart, állatokat, bohócokat (a mozgások másolásával fejleszthetjük a megfigyelőképességet és a pontos rekonstruálást).

A begyakorlások után a fent említett mozgáskoordinációs gyakorlatokat végezhetjük bekötött szemmel is, és visszajelzést kaphatunk a gyermekek egyéni vizuális megfigyelőképességéről, emlékezetéről.

2.2.1.5 A finommotorika fejlesztése

Fontos feladatunk a kézfej és az ujjak izmainak edzése, az ujjmozgások koordinálása, ezáltal alakul ki a látás-tapintás, mozgásérzet szabályozása. Végezhetjük tornáztatással vagy tárgyakkal történő manipulációval.

- Ujjtorna (mondókákkal, utánzó gyakorlatokkal is lehet végeztetni); csipegetés, zongorázás, kopogás, integetés stb.
- A finommozgások fejlődését segíthetik elő a különböző játéktárgyakkal végzett gyakorlatok (különböző nagyságú gombok berakása lyukas táblába (pötyi-építő), építő- és konstrukciós játékok összerakása és szétszedése).
- A mindennapi élethelyzeteket is bekapcsolhatjuk a fejlesztés folyamatába (gombolás, fűzés, kötés stb.)
- Ábrázolás, mintázás különböző anyagokkal

2.2.2 A testséma fejlesztése

Az alapkészségek és képességek fejlesztésében a következő nagy terület a testséma fejlesztése. Ide sorolandók a következő területek:

- A saját test érzékelésének biztonsága
- Tájékozódás a térben és a síkban
- Oldaliság (lateralizáció)

Az értelmileg akadályozott gyermekek nem vagy hiányosan képesek önmagukat a térben érzékelni. Nem vagy tökéletlenül tudják felmérni önmaguk és a tárgyak viszonyát, távolságát, térben való elhelyezkedését.

2.2.2.1 A saját test érzékelésének biztonsága

Fontos, hogy a gyermekek ismerjék meg saját testük határait és viszonyát az adott térhez, a térben lévő tárgyakhoz, személyekhez, hogy megélhessék egyes testrészeik súlyát, erejét, egyensúlyát.

A testséma fejlődése szorosan összekapcsolódik a mozgásfejlődéssel. A térészlelés kialakulása, az alapvető téri irányok megismerése, tudatosulása összefügg a mozgás finomodásával.

- Tükör előtt végezhető gyakorlatok: A gyerekek benyomásokat szerezhetnek, fogalmat alkothatnak magukról, utánozhatnak mozdulatokat, arckifejezéseket, mimikát. Megtapasztalhatják testrészeik elhelyezkedését, egymáshoz való viszonyát.
- A tükör előtt megtapasztaltakat saját maguk is reprodukálhatják (papírbaba sablonjának összerakása, arc kirakása). Először természetesen csak a főbb testrészek jelennek meg, később válik egyre részletesebbé.
- A saját testén való tájékozódást követi a tárgyon (baba) való felismerés, majd a képen történő megnevezés, részekre szedés és összerakás juttatja el az önálló emberalak rajzolásához.
- Mondókák („Hüvelykujjam almafa,
mutatóujjam megrázta,
középső ujjam felszedte,
gyűrűsujjam hazavitte,
ez a pici mind megette,
megfájdult a hasa tőle.”)
- Szoborjáték (egy gyermek mozdulatainak utánzása)
- Adott testrész mozgatása (nyugalmi helyzetben, felszólításra csak a megnevezett testrész mozditása): Nehézségeik lehetnek az adott testrész kiválasztásában, vagy a megnevezést nem értik, vagy nem tudják különválasztani az adott testrész mozgatását a többitől. Ezt a gyakorlatot először csak egy testrész mozgatásával kezdjük, majd fokozatosan térhetünk rá mozgássorok végrehajtására.
- Különböző szerepek játszása (cirkuszban voltam, találkoztam a súlyemelővel, a bohóccal stb.)
- Nyomozó (leírás alapján ki kell találni, hogy kire gondoltunk.)

2.2.2.2 Tájékozódás a térben és a síkban

Az értelmileg akadályozott gyermekek térben bizonytalanul tájékozódnak, és a téri relációkat is bizonytalanul ismerik fel, határozzák meg. Az egyszerűbb téri helyzeteket (*föl, le, előre, hátra, alatt, fölött, ki, be*) begyakorlás után viszonylag gyorsan megtanulják. A téri irányok megtanításában, tudatosításában rendkívül nagy szerepe van a mozgásnak. Ennek alapja, hogy a gyermekek tudjanak saját testükön tájékozódni, észleljék testük határait és térbeli helyzetét. Mindig a saját test a viszonyítási pont, aminek segítségével a különböző téri relációk értelmet nyernek.

- Nagymozgásos gyakorlatok (járás, futás, ugrás, kúszás, mászás; eszközökkel is. Pl.: „Emeld fel a labdát!” „Mássz az asztal alá!”) A *ki, be* gyakorlására használhatunk mondókat is:

„Mackó, mackó ugorjál,

mackó, mackó forogjál!

Tapsolj egyet!

Ugorj ki!” (Megismételve: „...Ugorj be!”)

- A nagymozgásos gyakorlatok után kerül sor a tárgyakkal történő manipulációra. Olyan tárgyakkal manipuláltassunk, aminek határozott eleje, oldala van (pl. ház, autó), majd olyan tárgyak következzenek, amelyeknek nincs konkrét eleje, oldala (pl. kanál, pohár).
- Síkban történő begyakorlás („Rajzolj egy labdát a virág alá, fölé!” stb.) Fontos, hogy a begyakorlásnál analógiás feladatokat használjunk.

A nagymozgásokat, a tárgyakkal történő manipulációt és a síkban történő feladatmegoldásokat mindig kísérik szóbeli megerősítések! A pedagógus a kérdése után adjon helyes választ (mintát), amit a gyermekek kezdetben utánmondással ismételnek, majd önállóan is megfogalmazznak! Lehet, hogy ez a megfogalmazás hosszú ideig csak szavakkal történik.

2.2.2.3 Oldaliság (lateralizáció)

A térbeli elhelyezkedés és a téri viszonylatok megfelelő észleléséhez szükséges a bal és jobb irányú tájékozódás megalapozása.

A téri tájékozódás kialakításánál a gyermek saját teste a kiindulópont, a gyermek saját térbeli helyzetének a megismerése, tudatosulása teszi lehetővé az irányok megkülönböztetését. Kezdetben a két kezükön történik a megkülönböztetés. Jelzések, elnevezések biztosíthatják a begyakorlást (pl. piros masni vagy pillangó a kézre húzva, elnevezve bemutatkozó kéznek). A gyerekek asztalán, feladatlapjain és a táblán is jó, ha használunk jelzéseket, amihez a gyerekek biztonsággal tudják kapcsolni az irányokat, segíti őket a tájékozódásban. Később a jelek elvétele után tévesztésnél csak fel kell idéznünk a jelet, és ez segítséget jelent nekik (jel lehet pl. bal oldal – piros szív, jobb oldal – késsel a gyerek jele, neve vagy a jobb kéz rajza).

A bal-jobb kéz megkülönböztetése után fokozatosan térhetünk át a páros testrészekben történő megkülönböztetésre és a környezet tárgyait elhelyezkedésére.

- Játékos utánzó gyakorlatok: A gyermekeknek kezdetben csak utánozniuk kell a pedagógus mozdulatait, kapcsolhatjuk hozzá a megnevezést is. (Pl.: „Emeld fel a jobb kezedet!”) Utánozhatják a képen látott mozdulatokat is. Fontos, hogy a begyakorlás időszakában mindig egy irányba nézzünk a gyerekekkel, és a képen is velük egy irányba néző ábra szerepeljen. Ha begyakorolták, elhagyhatjuk a mutatást, és csak szóbeli irányításra mozognak.
- Kéz- és lábnyomok: Készíthetünk festékes nyomokat, amiket azután követni is lehet. Körberajzolhatjuk a kezünket, lábunkat, amit azután a megfelelő színűre: pirosra, kékre ki is színezhettek. Kivágott kéz- és lábformákat válogathatunk. Feladatlapon összekapcsolhatjuk az azonos nyomokat.

- Tárgyak, képek pakolása balról jobbra diktálás után: Nemcsak az irányokat gyakoroltatjuk ezzel, hanem előkészítjük a balról jobbra történő olvasást és írást is.
- A kirakott tárgyak balról jobbra történő elolvasása: Szintén a haladási irány rögzülését segíti, illetve fejleszti a szem-kéz koordinációját és a szemmozgást.
- Eseménytörténet sorba rendezése és elmesélése (először diktálásra, majd önállóan): A fentiekén túl fejleszti beszédmegértésüket, szókincsüket, önálló mondatalkotásukat, szerialitásukat.
- Csoportosítások: Padon, táblán tárgyak képek válogatása, csoportosítása, az irányok figyelembevételével. Lehet egyénileg és csoportosan végezni.
- A tárgyak helyzetének meghatározása önmagukhoz viszonyítva: A szobában és az udvaron lévő tárgyak helyzetének meghatározása. Kérjük meg a gyerekeket, mondják meg, hogy az adott tárgy tőlük jobbra vagy balra van! Azután megváltoztatjuk a gyermekek helyzetét, és újra meghatároztatjuk, hogy az adott tárgy hol helyezkedik el.
- Utasítások szerint meghatározott irányba történő mozgás (pl.: „Menj előre, fordulj balra! Sétálj hátrafelé és fordulj jobbra, most oldalazva menj balra!” stb.)
- Közlekedési szőnyeg
- Feladatlapos megoldások (színezés, párok összekapcsolása)
- Fonalvezetés: Különböző irányok ujjal történő követése papírra ragasztott fonalon vagy rajzolt vonalon. Az irányok változását megbeszéljük, megfogalmazzuk.

2.2.3 Percepció (érzékelés, észlelés) fejlesztése

Az előzőekben már említettük, hogy a motoros készségek és a percepció alapvető szerepet játszanak a kognitív képességek kialakulásában. A már tárgyalt mozgáskoordináció és a testséma fejlesztése nagymértékben előkészítik és segítik a vizuális percepció fejlődését.

Az értelmileg akadályozott gyermekek érzékelése, észlelése differenciálatlan, jellemző rájuk az aktivitás hiánya az észlelés folyamatában. A látási észlelés folyamata meglassúbbodott és beszűkült. A hallási észlelés terén is lassan alakulnak ki differenciált feltételes kapcsolatok.

Fejlesztésükben a figyelem fejlesztésével együtt az észlelés fejlesztése jelenti az utat az aktív megfigyeléshez, aminek következtében megismerhetik a tárgyak tulajdonságait, jellemző jegyeit.

A megfigyelés fejlesztése szorosan összefügg a beszéd és a gondolkodás fejlesztésével. Hogyan történjen a megfigyelés?

- Tárgyakkal történő manipuláció, válogatás útján segítsük elő az összehasonlítást, csoportosítást!
- A tárgyak legyenek életközeliak, a gyermekek által ismertek!
- Mindig adjunk segítséget, mintát a megkülönböztető jegyek észrevételéhez! Fontos, hogy mindig valamit valamihez hasonlítsunk!
- A tapasztalatokat minden alkalommal fogalmazzuk meg beszédben is! Adjunk megfelelő beszédmintát!

2.2.3.1 A szem-kéz koordinációja

Az értelmileg akadályozott gyermekek figyelme szétszórt, kapkodó, többnyire rövid ideig képesek egy dologra koncentrálni. Finommotorikájuk darabos, pontatlan, bizonytalan. Cselekvéseik pontosabb kivitelezéséhez (gondolnunk kell az önmaguk ellátásával kapcsolatos feladatok végrehajtására is), a tárgyakkal történő manipulációhoz, az író-rajzoló feladatokhoz és az olvasás megtanulásához is elengedhetetlenül fontos a szem-kéz koordinációja, az alakállandóság és az alak-háttér felfogás fejlesztése. A legfontosabb feladat a szem fixáló mozgásának kialakítása.

A fejlesztést mindig konkrét tárgyakkal történő manipulációval kell kezdeni, társítva a szóbeli megfogalmazással. Ennek szerepe azért elengedhetetlen, mert a percepció és a hozzákapcsolódó nyelv együtt alakítják a fogalmi gondolkodást.

- Ujjgyakorlatok (mondókákkal)
- Csipeszelés (kivágott papírformán ruhaszárító csipeszekkel nap, sündisznó, hajjal, szakállal bácsi készítése)
- Összerakó játékok (formakirakók, pötyi-építő)
- Vágás ollóval
- Célba dobások

2.2.3.2 Irányok követése

- Saját testrész mozgatása („Emeld fel a kezed magasra, és mozgasd balról jobbra! Figyeld az ujjaid mozgását!”)
- Tárgyak követése szemmel, a fej mozdítása nélkül (pillangó, repülő követése). Itt lehet gyakoroltatni a balról jobbra, fel-le, vízszintes, függőleges és átlós mozgásokat.
- Irányok követése táblán, papíron (rajzban történő reprodukálás)
- Geometriai formák, betűelemek követése
- Síkbeli sorozatok olvasása (papírlapra rajzolt képek, formák olvasása balról jobbra, fentről lefelé haladva)

A mozgásokat a gyermekeknek először lassan, majd egyre gyorsuló tempóban kell követniük. A mozgások először legyenek egyszerűek, egy- vagy ellentétes irányúak, majd fokozatosan térhetünk át a kombinált mozgásvonalak követésére. Fontos, hogy mindezt szóbeli megerősítés kísérje: először a pedagógus, majd utánmondással a gyermek, később kérdésre önálló megfogalmazás.)

2.2.3.3 Alakállandóság

- Különböző formák karakterjegyeinek megismertetése, felismerése, megnevezése, csoportosítása (kör, négyzet, háromszög, téglalap). Ha a gyermekek elvontságuk miatt az alapformák megnevezését tévesztik, segíthetjük őket a megnevezés mellett konkrét tárgyakhoz való hasonlítással (pl.: olyan, mint a labda, zsebkendő, háztető stb.). Segíthetjük a megértést gesztusokkal is.
- Bonyolultabb formák (szív kereszt, csillag stb.) felismerése, megnevezése, csoportosítása. A szív, kereszt, csillag stb. formák szimbólumokként történő alkalmazása utalást jelenthet arra, hogy milyen feladatot kell végrehajtania (pl. szív: a bal oldal jelölése, kereszt: áthúzás).
- Begyakorlás (a formák letapogatása, lejárása nagymozgásokkal, körberajzolása, színezése, festése)
- A begyakorolt formák rajzolt képen történő felismertetése (az ugyanolyan formák színezése azonos színnel, az összetartozók összekötése)
- A környezet tárgyainak megismerése: Az adott formákhoz hasonló formájú tárgyak keresése (négyzet – ablak, kör – labda, háromszög – sátor stb.), a rajzolt képen a tanult formák felismeretése, átírása

2.2.3.4 Alak-háttér felfogás

Az alak-háttér differenciálás fejlesztése során a gyermekek figyelmét az adott ingerre kell irányítani, meg kell tanítani arra, hogy megkülönböztessék a lényeges jegyeket a lényegtelenektől. Ezáltal fejlődik vizuális megfigyelő- és elemzőképességük, fejlődik rész-egész felfogásuk.

- Tárgyak válogatása: A tanult alapformák felismerése a környezet tárgyaiban
- Tárgyak csoportosítása: A tárgyak válogatása alak, nagyság, szín, forma, anyag stb. szerint

- Tárgyak válogatása tapintás útján: Bekötött szemmel vagy zsákban tapintás útján azonos tárgyak megkeresése. Kezdetben nagyon eltérő tárgyakkal kezdjük! Segítséget jelenthet, hogy a keresendő tárgyat megfigyelgetjük, letapogatjuk, a jellegzetes jegyeire felhívjuk a figyelmet a keresés előtt. Később a részletek finomodhatnak.
- Válogathatunk vastag kartonból kivágott képeket is, ahol jól felismerhetők az ábrázolt tárgyak jellegzetes jegyei (társasjáték: Ügyes Boci).
- Szétvágott képek összeillesztése (rész-egész)

A fejlesztés menete:

- Az egész kép bemutatása, a jellegzetes jegyek megbeszélése, megfogalmazása
- A kép szétvágása (jó, ha kezdetben látják)
- A szétvágott kép összeillesztése (segítséget jelenthet, ha az eredeti képen próbálják összeilleszteni, majd ezt elhagyhatjuk.)
- Feladatlap: Több egymásra rajzolt formából az adott formát kell kiválasztani, kiszínezni. Kapcsolódhat ez a feladat különböző témakörökhöz is, pl. háziállatok tanulásánál az azonos állatokat azonos színűre színezhetik.

2.2.3.5 Auditív és vizuális észlelés

Az auditív és vizuális észlelés során szerzett ismeretek elősegítik, hogy a gyermekek megfelelő ismereteket szerezzenek környezetünk tárgyairól, történéseiről. A hangok elősegítik a tájékozódásukat térben, időben. Minél több tárgy karakterjegyeit felismerik, annál jobb vizuális emlékezetük, megfigyelőképességük, aminek megléte elengedhetetlenül fontos az olvasás-írás-számolás elsajátításához.

a) Az auditív észlelés fejlesztéséhez javasolt gyakorlatok:

- Játék a hangszerekkel: Különböző hangszerek hangjának felismerése, megnevezése, megfelelő ritmus visszaadása
- Mindennapi zajok: A környezetünkben előforduló zajok, zörejek megismerése (pl. közlekedési eszközök, időjárás, cselekvések hangjai) Ismerjék fel magnón a hallottakat! (Felhasználható ehhez a Világunk hangjai c. kazetta.) Maguk is próbáljanak ilyen zajokat, zörejeket létrehozni! Az általuk keltett zajokat is felvehetjük magnóra, és visszahallgathatjuk. (Pl. pohárba töltött víz, edénybe eső üveggolyó, papír gyűrésének hangja stb.)
- Állatok hangjának utánzása magnó, képek segítségével
- Utánzásos játékok: A gyerekek háta mögött a pedagógus végezzen különböző zajkeltő tevékenységeket, amelyeket a gyerekeknek utánozniuk kell! (Pl. pohár kocogtatása kanállal, labda pattogatása, köhögés stb.)

b) A vizuális észlelés fejlesztéséhez javasolt gyakorlatok:

- Tárgyakkal történő manipuláció
 - Tárgyak összehasonlítása, hasonlóság, különbség észrevétele, kezdetben nagy, később kisebb eltérések felismerése. A tapasztaltak szóban történő megfogalmazása
 - Iránykülönbségek (Több azonos tárgy közül melyik áll másik irányban?)
 - Geometriai formák (pl. három falkocka és egy henger: Melyik más, mint a többi?)
 - Színegyeztetések (tárgyak válogatása színek szerint): A feladatot minden alkalommal mondatokban is megfogalmazzuk. Vannak olyan értelmileg akadályozott gyermekek, akik biztosan differenciálják a színeket, de a megnevezést nagyon sokáig tévesztik. Jellemző lehet rájuk, hogy a környezet tárgyain biztosan megnevezik a színeket, de a felidézés már bizonytalan.
- Feladatlapon: Színegyeztetések folytatása síkban: rajzolt képek színezése (pl. sárga a nap, a kiffi, a csirke, a körte). Azonos alakú és formájú alakzatok színezése, összekapcsolása, később különböző alakú, de azonos mintájú formák összekapcsolása. A feladatot minden alkalommal mondatokban is megfogalmazzuk.

Fontos, hogy ezeket a gyakorlatokat folyamatosan ismételtessük, illetve magasabb osztályfokon is visszatérhetünk rájuk – természetesen más, esetleg összetettebb utasításokkal, feladatokkal –, hiszen amit nem gyakorlunk folyamatosan, azt a gyermekek elfelejthetik.

2.3. A képességfejlesztés részterületei alapfokon

2.3.1 Beszédkészség, szóbeli szöveg megértése és alkotása

Az értelmileg akadályozott gyermekek általános fejlődésmenete zavart, összes fejlődési lehetősége csökkent a meglévő fogyatékoság miatt. Ez a beszédfejlődést is nagymértékben befolyásolja, másodlagos sérülésként beszédsérülést okoz, ami viszont visszahat az értelmi fejlődésre, azaz az általános fejlődés magmaradt lehetőségeire gátló befolyást gyakorol. Ezért általános fejlesztésre kell törekedni, hogy ezzel megteremtjük a beszédfejlődés alapjait.

Az értelmileg akadályozott gyermekek nevelésében-oktatásában az anyanyelv és legfőképpen az élőbeszéd használata központi feladat. A pszichikus fejlődés visszamaradása ennél a területnél a legszembetűnőbb, legnagyobb mértékű.

Mivel beszédfejlődésük egyrészt megkésett (később kezdenek el beszélni), másrészt a fejlődés menetét és milyenségét alapvetően befolyásolja sérülésük súlyossága, ezért az iskolába lépő sérült gyermeknél még nagy hangsúlyt kap a beszéd kialakítása, folyamatos feladat a beszéd javítása, adekvát használatának begyakorlása, a beszédkedv felkeltése, a kommunikáció fontosságának megerősítése a társas kapcsolatokban.

A beszédzavarok halmozottan fordulnak elő, lényegében négy hibacsoport különböztethető meg:

- Pöszeség: A hangképzési zavarok, hangképzési gyengeségek megnyilvánulása a leggyakoribb rendellenesség. Az egyes hangok artikulációját érinti, így előfordulhat:
 - az egyes hangok teljes hiánya („nap = ap”);
 - az egyes hangok hibás ejtése („nap = dap”);
 - más hanggal való helyettesítés („nap = bap”).

A meglévő zavarok kiterjedése alapján megkülönböztethető fokozatok:

- Részleges pöszeség: Egy vagy legfeljebb néhány hangzó hibája
- Halmozott pöszeség: Nehezen érthető beszéd nagyobb számú hibával
- Univerzális pöszeség: Csak súlyos esetben előforduló teljesen érthetetlen beszéd
- Diszgrammatizmus: A mondat szerkesztés zavara, az anyanyelv szabályainak hibás alkalmazása. A gyermekek egyszavas vagy nyelvtanilag helytelen egyszerű mondatokat alkotnak. (Minden gyermek fejlődésében megtalálható ez a szint, de az értelmileg akadályozott gyermekek ezen jóval később vagy alig lépnek át.)
- Dadogás: A légző-, hangképző és artikulációs izmok koordinálatlan mozgása következtében a beszéd folyamat megtörik. Felléphet a beszéd elkezdésekor vagy a beszéd közben. Dadogáskor az egyes hangok, szótagok vagy szavak ismétlései jelentkeznek. A dadogó gyermek megtorpan egy hangnál, és nem tud túljutni rajta. A zavarok többnyire spontán beszédben jelentkeznek, nem fordulnak elő pl. éneklésnél, versmondásnál.

Javasolt tevékenységek:

- Dadogásterápia – logopédiai fejlesztés
- Fontos, hogy ne hívjuk fel a gyermek figyelmét a rosszul ejtett szóra, ne próbáljuk ismételtetni újra, mert ezzel megerősítjük a dadogást. Próbáljunk figyelmen kívül hagyni és nyugodtan segítsük át a buktatókon!
- Hadarás: A beszéd elkapkodása. Beszéd közben szótagok, szavak vagy egész mondatrészek kimaradnak, csonkulnak. A kiejtés legtöbbször érthetetlen, elmosódott lesz.

Javasolt tevékenységek:

- Fel kell hívnunk a gyermek figyelmét hibáira, a hibásan ejtett szavakra, helyes és lassú megismétlésre kell ösztönözni őket.

2.3.2 A beszéd hangzásbeli összetevőinek fejlesztése

2.3.2.1 A fonémák kialakítása

A beszédnevelés és beszédfejlesztés áttekintése a Meixner-módszer alapján (Meixner, 2004.)

Az értelmileg akadályozott gyermekek beszédhangjainak kiépítését két csoportba oszthatjuk:

A) A BESZÉDSZERVEK JÁTÉKOS MOZGATÁSA

Értelmileg akadályozott gyermekeknél (az éptől eltérően) ezt a mozgást tanítanunk kell. E mozgások célja:

- A beszédszervek izmainak erősítése, az idegpályák bejáratása
- A proprioceptív (saját testen belüli ingerek érzékelése) és az akusztikus ingerek kapcsolódása

A gyakorlatoknál, különösen kisiskoláskorban, célszerű a játékosság dominanciája. A kis lépésekben történő haladás lehetőséget biztosít a variációkra, próbálkozásokra. Rá kell nevelnünk a minél pontosabb végrehajtás igényére.

a) A mássalhangzók ejtését előkészítő gyakorlatok:

- Fújások (papírszelet, gyertya, szappanbuborék, trombita, forgó, furulya, vattacsomó fújása a levegőben, kéz lehelése erős ajakzár után lökészerűen kiengedett levegővel („köpködés” p hanggal)
 - Szélvész (papírból hajtogatott házak elfújása erős p hanggal)
 - Futball (pingponglabdák kapura fújása)
 - Tekejáték (papírkuglik fújása)
 - Repülőszőnyeg (papír zsebkendő arcra terítése és elfújása p hanggal)
- Az arc játékos felfújása, lufifújás
- Orrfújás és gargalizálás
- Szívás
 - Folyadék szívása szívószállal
 - Apró papírdarabkák felszippantása szívószállal
- Nyelvgyakorlatok (nyelv mozgatása)
 - A cica megnyalja a száját
 - A kutya megízlelte az ételt: nyelvcsettintés
 - A béka legyet fog: a nyelv hirtelen kinyújtása és visszahúzása
 - Fogtisztítás

b) A magánhangzók ejtésének megtanítását az előbbiekhöz hasonlóan szintén utánzásos alapon kell kezdeni, ez összekapcsolódik a hallási analízátor gyakorlásával.

- Legfontosabb feladat a figyelem felkeltése, erre kiválóan alkalmazhatók a különböző hangszerek, amelyeket megszólaltatnak, hangjukat felismerik, differenciálják.
- A gyermekek durva mozgásai útján képezünk hangot dobolással, tapsolással.
- A nagymozgások után lehet áttérni a finommozgások begyakoroltatására.
- A magánhangzók megtanítását a gyermeknyelv fejlődésében fellépő sorrendjük szerint ajánlatos tanítani (e, a, u, o, é, i, ö, ü). Ha a gyermekek a fentitől eltérően készen hoznak egy-egy magánhangzót, akkor célszerű a gyakorlást azzal kezdeni.

B) GAGYOGTATÁS

A gagyogás a beszédhez szükséges képességek kifejlesztésének igen alkalmas módja. „Gagyogásnak nevezzük azokat az értelemmel nem bíró, igen gyakran ciklikus beszédmozgásokat, amikor a csecse-

mő általában egy mássalhangzóból és egy vagy két magánhangzóból álló szótagokat huzamosabb ideig ismétél. A gagyogásból erednek a gyermek ún. összavai, melyek ciklikus két szótagból álló szavak: papa, baba, mama, pipi.” (Meixner, 2004.)

A gagyogási gyakorlat során a hangok kiejtését és kapcsolásait a ciklikus beszédmozgások és az analóg hangsorok könnyítik meg az értelmileg akadályozott gyermekek számára.

A gagyogtatás célja a gyógypedagógiában

- A beszédszervek mozgásának összerendezése, új mássalhangzók megtanítása, begyakorlása, a helytelenül képzett hangok javítása
- A szavak ritmusának és hangsúlyának helyes utánzása
- A megfelelő szótagszám utánzásának gyakorlása a szócsönkítások elkerülésére
- Több szótagból álló hosszabb szavak ejtésének előkészítése
- Fegyelmezett beszédre való nevelés

A cél eléréséhez a következők szükségesek:

- A beszédszervek mozgását fokról fokra kell irányítani a könnyebbtől a nehezebb felé.
- A mássalhangzókat a normál gyermek beszédében való megjelenés sorrendjében kell bekapcsolni a gagyogás menetébe (*b, p, m, f, v, d, t, n, l, sz, j, s, r k, g*). A sziszegők egyidejűleg jelennek meg, *a ty, gy, ny* megkésve.
- Ne monoton egymásutánban ismételgessünk, hanem mindig utánzás útján! A tanár mindig ritmikus hangsort adjon, és ezt kell megkövetelni a gyermektől is. Később lehet változtatni a hanglejtést is.
- Az utánzás kétszótagú hangsorral kezdődik, majd 3-4-5-6-7 szótagokra is lehet emelni a szótagszámot. Fontos, hogy ne csak a hangsúlyt, de a tökéletes szótagszámot is követeljük meg az utánzás után.
- A szótagszámot fokozatosan emeljük.

Javaslat

- Az egyszer már kialakított formákat állandóan ismételni és továbbfejleszteni kell.
- Minden beszédnevelés-órán szánjunk rá egy kis időt! Ha szükséges, a következő években is gyakoroltassuk azoknál a gyerekeknél, akik valamely hangot vagy szótagot helytelenül ejtenek. A gyakorlás ilyenkor már egyéni formában történjen.
- A pedagógus adjon helyes mintát az ismétléshez!
- Fontos a fokozatosság elvének betartása.
- Minden gyakorlatcsoport elvégzése után egy új mássalhangzó beiktatása történik, és ezt végiggyakoroltatjuk az összes tanult magánhangzóval és szótagszámmal.

A gyakorlás menete

a) Szótagpárok

- pa-pa; pá-pá
- pa-pa-pa; pá-pá-pá
- ma-ma; má-má; me-me
- ma-ma-ma; má-má-má; me-me-me

b) Egy szótag: Az egész szótagsorozat ismétlése után egy szótag kiemelése

- ma-ma; fa-fa
- ma-ma-ma; fa-fa-fa
- ma-ma-ma-ma; fa-fa-fa-fa
- ma-ma; fa-fa
- ma; fa

c) Egy mássalhangzó két magánhangzó között: Amikor az összes magánhangzó és mássalhangzó begyakorlása megtörtént egytagú szókapcsolatokban, akkor a szótag elejére odahelyezzük a szótagban szereplő magánhangzót.

- pa-pa; lo-lo
- pa-pa-pa; lo-lo-lo
- pa-pa-pa-pa; lo-lo-lo-lo
- pa-pa; lo-lo
- pa; ló
- a-pa; ol-ló

A későbbi gyakorlás során már rövidebb előkészítést kell végezni, végül az egészet el lehet hagyni.

- pa-pa
- pa
- a-pa

d) Magánhangzó a szótag elején

- pa-pa; be-be
- pa-pa-pa-pa; be-be-be-be
- pa-pa; be-be
- pa; be
- a-pa; e-be
- ap; eb

e) Egy magánhangzó két azonos mássalhangzó között

- vi-vi; só-só
- vi-vi-vi-vi; só-só-só-só
- vi-vi; só-só
- viv; sós

f) Egy mássalhangzó két különböző magánhangzó között

- li-li; ca-ca
- li; ca
- i-li; a-ca
- a-li; ica

g) Egy magánhangzó két különböző mássalhangzó között

- pa-pa; bo-bo
- pa-pa; bob
- pa-p; bom
- pad; bot

h) Több különböző szótag összekapcsolása: A gyerekek uraivá válnak a beszédnek, és bármely hangsúlyt, szótagot és szótagszámot utánózni tudnak, azonban még kötve vannak a ciklikus beszédmozgásokhoz. Ezért fontos, hogy gyakoroltassuk több különböző szótag összekapcsolását. Ha a két különböző szótagpár kimondása nehézséget okoz, akkor vissza kell térni a szótagpárokra (te-te-tő-tő) és ezt kell begyakoroltatni, majd lehet tovább lépni.

- te-tő; li-la
- tető; lila

A gyakorlatokat olyan szavakkal kezdjük, amelyekben a két mássalhangzó azonos, később lehet áttérni a különböző mássalhangzókra: pl. cipő, boci, liba.

i) Mássalhangzó-torlódás begyakoroltatása: alma, labda, bögre, lámpa, kert, gomb stb.

j) Azoknak a szavaknak a begyakoroltatása, ahol két hangból álló szótaghoz három hangból álló szótag kapcsolódik: asztal, ablak, fogas, táska stb.

2.3.2.2 A beszédértés, szövegalkotás képességének fejlesztése

Az értelmileg akadályozott gyermekek jellemzői a beszédértés, szövegalkotás területén

- Az értelmileg akadályozott gyermekek megértési és megnevezési nehézségeik folytán gyengébb kommunikációs partnerek, mint ép társaik. Fejlődési akadályozottságaik közvetlenül és erőteljesen megnehezítik kommunikációjukat és a velük való kommunikációt. Támaszra van szükségük, hiszen nehezen értenek meg bennünket, és mi is nehezen értjük meg őket.
- Kommunikatív fejlődésüket erősen befolyásolja környezetük. Számukra a világ azért is sivárabb, egyhangúbb, mert a beszéd segítségével nehezen tudják megérteni azt. A meg nem értettség súlyos magatartási zavarokhoz vezethet.
- Amennyiben nem nyújtunk megfelelő támaszt, segítséget a beszéd alakításához és gyakorlásához, a gyermekek izoláltak maradnak. Társas alkalmazkodásukat és érzelmi életüket is nagymértékben befolyásolja a beszédhiány.
- Az értelmileg akadályozott gyermekek megélik, hogy hibás artikulációs és mondatalkotási nehézségeik miatt beszédteljesítményük nem tükrözi gondolataikat és kommunikációs szándékait.
- Hátrányban vannak, mert mások közléseit nem tudják kellően értelmi kombinációkkal kibővíteni és pontosítani, ez szintén akadály a megértésnek és a megértetésnek.
- Társalgás során szintén nehéz helyzetbe kerülnek, mert a közléseket megerősítő metakommunikációs jelzéseket (gesztus, mimika, tekintet, testtartás, hangsúly, hangerő, hangszín) nem tudják megfelelően értelmezni.

Javasolt feladatok, módszerek

- Első és legfontosabb feladat beszédösztönző légkör létrehozása, amely megfelelő teret enged a gyermekek önkifejezésének, közlési vágyának kapcsolatteremtési készségük elősegítésére.
- A beszédnevelés során arra kell törekedni, hogy a gyermekekben kialakuljanak az alapvető szenzomotoros előfeltételek a beszéd használatában. Ezek a következők:
 - Figyelem a különféle ingerekre és ezek differenciálása
 - A tárgyak tulajdonságainak látás, hallás vagy tapintás segítségével történő megismerése, elkülönítése, általánosítása
 - Mozgásos tapasztalatszerzés és gazdagítás
 - Érzelmi kapcsolatok, odafordulás a beszélőhöz
- Fontos, hogy a gyermekek értsék meg a beszédbeli megjelöléseket, utasításokat, a tárgyak és cselekvések neveit, a felszólításokat és konvencionális beszédfordulatokat.
- Saját szükségleteiket, kívánságaikat, gondolataikat másoknak érthető nyelvi formában tudják megfogalmazni. Ezzel váljon a beszéd a szociális kommunikáció eszközévé.

A pedagógus feladatai

- Ösztönző, megértő, befogadó környezet megteremtése (felnőtt és gyermekközösség), amely elősegíti a gyermekek önkifejezését és közlési vágyát.
- Kezdetben fogadjuk el, támogassuk és segítsük a gyermekek egyéni kommunikációs formáit, ezzel erősítve egy magasabb kommunikációs szint elérését.
- Ismerjük meg a gyermekek beszédfejlettségi szintjét, és ennek megfelelően fogalmazzuk meg kéréseinket, utasításainkat!
- Kezdetben érthető, egyszerű utasításokat adjunk, amiket később bővíthetünk a gyermek beszéd szintjének megfelelően. A beszéd megértést elősegítheti a gesztusokkal való megerősítés.
- Az utánzásnak a kommunikációban és a beszédfejlődésben igen nagy szerepe van, ezért fontos a pedagógus (asszisztens) helyes beszédmintaadása.

- A beszédfejlesztés egyik fontos területe a szókincs gyarapítása, aktivizálása. Fontos az új szavak szómagyarázata, amit képekkel, rajzokkal tudunk megerősíteni.

A) A SZÓKINCS BŐVÍTÉSE

Az értelmileg akadályozott gyermekek beszédének kialakításakor arra kell törekednünk, hogy ne izolált szavakat sajátítsanak el, hanem olyanokat, amelyeket sokféle értelemben, a mindennapi életben is használni tudnak, és amelyek náluk érzelmileg hangsúlyozottak. Fontos, hogy a beszéd indulásakor ne erőltessük a helyes kiejtést, hiszen ezzel beszédkedvét csökkenthetjük. A beszédhibák javítására inkább az állandó gagyogási gyakorlatokat alkalmazzuk, valamint a szavak jó megválogatásával igyekezzünk e hibákat elkerülni! A szavak válogatásánál figyelembe kell vennünk a gyermekek korát (jelen esetünkben ez 6–8 év, az iskolába kerülés időszaka). Olyan szavakra van szükség, amelyeket a gyakorlatban használni is tudnak.

A szókincsbővítés során egyaránt fejlesszük az aktív és a passzív szókincsét! Jó, ha kezdetben ezek a gyakorlatok szituációhoz kötöttek és játékos formában zajlanak.

Javaslat

A szókincs bővítéséhez, a szavak gyűjtéséhez segítséget jelenthet, ha minden osztályfokon kapnak a gyerekek egy szótárat. Ez tartalmazza az adott gyermek szókincsét és azt, hogy az adott tanévben mely szavakat kell elsajátítania. Segítséget jelenthet a tantárgyak tematikájának tervezésekor, a következő tanévekben támpontot adhat a bővítésre, és a szülő kezébe adva lehetőség nyílik az otthoni gyakorlásra is.

Javasolt gyakorlatok

- Értelmes szavakat vehetünk a gagyogási gyakorlatokból, amelyeket természetesen minden esetben tartalommal kell megtöltenünk. Ezt segíti elő a tárgygal, képpel történő egyeztetés.
- Tárgydoboz létrehozása: A tárgyak gyűjtésénél figyelembe kell venni (ameddig lehet) a fonetikai és az érzelmi szempontokat is.
- Jó, ha a tárgyak válogatásánál szempontként szerepel, hogy a gyermekek cselekedni is tudjanak vele. Pl. autó tolása, labda dobása, evőeszközökkel szerepjáték játszása.
- Tárgyképek: A tárgyak tárgyképen történő felismerése, megnevezése minden esetben előzze az eseményképen történő feldolgozást! Fontos, hogy:
 - a kép kisméretű legyen;
 - több méretben készüljön (a gyermekeké kisebb, a táblán használt kép nagyobb);
 - a tárgyat, személyt, cselekvést a legegyszerűbb, legjellemzőbb formában ábrázolja;
 - ne legyen rajta semmi fölösleges zavaró elem.
- Eseménykép: A beszédnevelésben igen fontos szerepe van, egyrészt összefoglalja, rögzíti a gyermekekkel történt eseményeket, gondolkodásuk számára biztos tartalmat ad másrészt, oldott hangulatban történik a szógyűjtés. Fontos azonban, hogy:
 - az eseménykép egy témát öleljen fel;
 - mindig olyan eseményt ábrázoljon, amit a gyerekek maguk is átéltek vagy cselekedtek;
 - szerepeljen benne azoknak a tárgyaknak, személyeknek, cselekvéseknek a neve, amit tanítani akarunk;
 - a tanítandó szavak kiválogatásánál figyelembe kell venni a gyermeki beszédfejlődés menetét: először tárgyak, majd személyek és később hozzákapcsolva a cselekvés megnevezése;
 - az eseményképek a különböző osztályfokokon egyre részletesebbek legyenek, egyre több információt tartalmazzanak a gyerek számára;

- a cselekvéseket a mindennapi élethelyzetekből vegyük, így a gyermekek megtanulják azokat a kifejezési formákat, amelyekkel a mindennapi életben találkozunk, amit átélnek, amit tapasztalnak;
- a szavak megválasztását igazítani kell az osztály képességeihez és a környezet követelményeihez;
- a témák lehetnek pl. játszótéri vagy udvari jelenet, ebédlői jelenet, fenyőfa, otthon, főzés, mosás, mosakodás stb.
- A témák a gyermekek közvetlen környezetéből kiindulva fokozatos haladjanak a tágabb környezet megismerése felé (pl. piac, utca)! Megjelenhetnek benne az időbeli tájékozódást segítő időjárás képek, a napirenddel összefüggő ábrázolások. Szerepelhetnek egyre nagyobb részletességgel a házimunkák. Fontos megjeleníteni a gyermek családját is.

B) EGYEZTETÉS

A tárgy és a tárgykép közötti kapcsolatot egyeztetéssel alakítjuk ki. Mindig a konkrét, a gyermekek közvetlen környezetében előforduló tárgyakból kell kiindulni és haladni a távolabbi környezet felé. Az egy eseményképhez tartozó cselekvéseket, tárgyakat, eseményeket csoportosítsuk!

Javasolt gyakorlatok

- Tevékenységek a tárggyal: A gyermekek akkor tanulják meg gyorsan a tárgyak nevét, ha a konkrét tárggyal való cselekvés közben gyakorolják be.
- Egyeztetés névvel: Fontos, hogy minden gyereknek legyen meg a megfelelő tárgysorozata. Menete:
 - A tárgy tárggyal történő egyeztetése megnevezés nélkül („Keress te is ugyanilyet!”)
 - A tárgy tárggyal történő egyeztetése, de már a megnevezést is kapcsoljuk hozzá!
 - Névnél a tárgy tárggyal történő egyeztetése: A tanár csak a tárgy nevét mondja, a gyerekek felszólításra felmutatják, megmutatják.
 - A tárgyak nevének gyakorlását végezhetjük úgy, hogy tárgyakból sorozatot rakatunk ki. A tanár diktálja a tárgyak nevét, a gyerekek balról jobbra történő haladással kirakják, majd ők olvassák vissza.
 - A „Mi ez?” kérdés alkalmazása: A gyermekek maguk nevezik meg a tárgyat.
- Egyeztetés tárgyképpel: Minden gyermek előtt szerepeljen a megfelelő tárgy- és képsorozat!
 - Megnevezés nélkül a tanár által mutatott kép megkeresése
 - A felmutatott képet megnevezi, a gyermekek a tárgysorozatukból kikeresik a megfelelőt.
 - A tanár mutatja a tárgyat, a gyerekek megkeresik a megfelelő képet.
 - A megnevezett tárgyat a gyerekek egyeztetik a képpel.
 - „Mi ez?” kérdésre a gyerekek megmutatják a megfelelő képet.
- Egyeztetés eseményképpel: Az eseménykép bemutatása előtt röviden át kell ismételni a tárggyal történő cselekvéseket. Lehet fázisonként rögzíteni (rajzolni) a képet, ez jobban segíti, hogy egységről egységre ismerje fel a cselekvés folyamatát.
- A tanár az eseményképen mutatja a megfelelő képet, a gyerekek a környezetükben megkeresik.
- Az eseményképen megmutatott tárgyképnek megfelelő képet a gyerekek is felmutatják.
- Tárgy felmutatása után az adott tárgy megkeresése az eseményképen.
- A tárgykép felmutatása után az adott tárgy képének megmutatása az eseményképen.
- A tárgy megnevezése után az adott tárgy megmutatása az eseményképen.
- „Mi ez?” kérdésre a gyermekek megmondják a megfelelő tárgy nevét.

C) AZ ÁLTALÁNOSÍTÁS MEGINDÍTÁSA

- Fontos, hogy a gyermekek számára a megtanult szó ne csak egyetlen tárgyat jelentsen, ezért ugyanazt a tárgyat mutassuk meg nekik más nagyságban, formában, színben! Tanulják meg, hogy a szekrény tárgy megnevezésére – ha kicsi, ha nagy, ha zöld, ha piros – mindig a „szekrény” szót kell használni.
 - Gyűjtőfogalmak szerinti csoportosítás: Lehet táblán csoportosítani, vagy külön borítékba gyűjteni.
- Színtáblák használata: A színek szerinti csoportosítás elősegítheti a személyek tárgyak, cselekvések képeinek válogatását (piros – személyek; zöld – tárgyak; kék – cselekvések).
- A mondatalkotás előkészítése: A nyelvtanilag helyes beszéd kialakítása az ismeretszerzés folyamatában cselekvések, játékok közben kérdésekre való felelettel és utánmondással történik meg. A fogyatékos gyermekek 6–8 éves korukig éppen olyan benyomásokat kapnak a környezetüktől, mint egészséges társaik, náluk azonban – képességeik miatt – nem indul meg az analógiák alapján történő mondatalkotás, és nem alakul ki bennük a gondolataik kifejezésére alkalmas sablonok. A feladat beszédsablon nyújtása, amelynek segítségével gondolataikat kifejezhetik. Mintaként olyan tömondatokat kell adnunk, amelyek kifejezik azokat a cselekvéseket, amelyeket a gyermekek önmaguk saját mozgásával átélnek, amit jól megfigyelhetnek, felkeltheti érdeklődésüket, érzelmeiket. Olyan mondatokat kell a gyermekeknek mintaként adni, amelyeket el tud ismételni (utánmondás), és amelyek alkalmasak analóg mondatok alkotására.

D) A BESZÉDFEJLESZTÉS TOVÁBBI FONTOS ÁLLOMÁSAI

a) Kérdezés

Az értelmileg akadályozott gyermekeket a kérdésseltevésre tanítanunk kell. Kezdetben ezek a kérdések teljesen mechanikusak: a tanárt utánozzák. A sérült gyermekek ezen a fokon csak konkrét tárgyak vagy ezeket helyettesítő tárgyképek segítségével alapján tudnak gondolkodni, így a kérdések is ezekre vonatkoznak: „Mi ez?”, „Ki ez?” A későbbi osztályfokon már nemcsak egy szóra kérdezzünk rá, hanem a két dolog között fennálló viszonyokra is: „Mit csinál?” „Milyen?”

b) Fogalmak kiépítése

Gyűjtőfogalmak szerinti csoportosítás. Kezdetben meghatározás nélkül csoportosítunk, ezt végezhetjük kartonpapírra ragasztott képekkel. Mikor már megfelelő mennyiségű kép áll rendelkezésünkre, megbeszéljük tulajdonságaikat, majd kiemeljük a közöset.

c) Mondatalkotás

- Feladatunk: A mondatértékű szó szintjéről a több szóból álló mondatalkotáshoz eljutni.
- Nehézségei:
 - Míg a mondatértékű szavaknál csak egy szót kell ejteniük, addig a mondatalkotásnál nehézséget jelent a több szó ismerete, összeválogatása, motorikus megtervezése, kiejtése.
 - A gyermekeknek fel kell ismerniük annak a helyzetnek a lényegét, amiről beszélni akarnak, vagyis helyes ítéletet kell alkotniuk.
 - Meg kell érteniük és a beszédben helyesen kell kifejezniük azokat a viszonyokat, amelyek az egyes fogalmak közt fennállnak. Ehhez helyesen kell alkalmazniuk a ragokat és a névutókat.
- Javaslatok:
 - Csak olyan helyzet alapján képezhetünk mondatot, amelyben minden fogalmat nehézségek nélkül szavakban ki tudnak fejezni. Ne használjunk fel olyan szavakat, amelyeket még nem tanítottunk, sőt a tanított új szavakat is csak begyakorlás után!
 - Arra kell törekednünk, hogy olyan egyszerű helyzetet ábrázoljunk, amelynek lényegét egy mondatban és kézenfekvően foglalhatjuk össze.

- A tanítás menetének minden egyes új lépésében kérdéseinket megnehezítve vezethetjük el a gyerekeket a viszonyítás önálló használatára. A begyakorlás során olyan cselekvéseket végeztünk, amelyekre a gyerekek önállóan is képesek, és nagyon szemléletesek. Ahhoz, hogy a viszonyokat felismerjék, több cselekvést kell végrehajtaniuk. A következőkben törekednünk kell arra, hogy ezeket a viszonyokat konkrét cselekvések nélkül is megértsék, eseményképeken is felismerjék. Fontos a jól szemléltethető, konkrét esetek tanítása. (Pl.: birtokos eset „Ké?“, tárgyeset „Mit?“ kérdésekre a válaszok begyakoroltatása sokféle ismert kapcsolatban.)

A viszonyítást kifejező szavakat játékos formában gyakoroltatjuk be:

- ⊙ Helyhatározó: Tárgyak eldugása
- ⊙ Részeshatározó: Postásjáték
- ⊙ Eszközhatózó: Tevékenység közben
- ⊙ Társhatózó: Páros játékok, ritmikus játékok
- ⊙ A névutók használatát is tárgyakkal történő manipulációval gyakoroltatjuk.

2.3.3 Olvasás, az írott szöveg megértése

2.3.3.1 Az értelmileg akadályozott gyermekek sajátosságai

Az olvasás komplex készség, elsajátításához szükség van a beszédészlelés, beszédmegértés fejlettsége, a verbális és vizuális emlékezet (különösen a rövid és hosszú távú) jó működésére. Meghatározó a beszéd-készség, a szókincs, az anyanyelv szabályainak alkalmazási készsége. Az olvasás folyamatában fontos szerepe van a kezesség kialakulásának és az ehhez kapcsolódó agyfélteke-dominanciának, továbbá az irányfelismerésnek és a ritmusészlelési készségnek. (Gósy, 1997.)

Az ép gyermekben már óvodáskorban felmerül az igény, a vágy az olvasás megtanulása iránt. Az iskoláskor kezdetére az olvasás-írás megtanulásához szükséges készségek és képességek kifejlődnek annyira, hogy a tanulás megkezdődhet.

Az iskolába kerülő értelmileg akadályozott gyermekeknél többnyire hiányzik az olvasás iránti érdeklődés, a belső igény, a motiváció; és az olvasás-írás tanulásának megkezdéséhez szükséges pszichés funkciók, képességek, készségek is alacsony szintűek.

Jellemző jegyeik az olvasás, az írott szöveg megértése területén

- Alacsony nyelvi és fogalmi szint, halmozott beszédhibák
- Az analízis-szintetizáló képesség alacsony szintje
- Nehezített az akusztikus és a vizuális észlelő- és megkülönböztetőképesség
- A beszédszervek hangösszevonást nehezítő összerendezetlensége
- Téri orientációs zavarok
- A finommozgások éretlensége, a vizuomotoros koordináció zavara
- A verbális igénytelenség, a motivációs bázis szűk volta

Az értelmileg akadályozott gyermekek olvasás-írás elsajátításának megkezdéséhez az iskolába kerüléskor nem érettek a képességek, az alapkészségek nem alakultak ki. Fejlődési, tanulási sajátosságaik hosszú évekig tartó előkészítő szakaszt tesznek szükségessé. Elnyújtott a betűtanítás ideje, az összeolvasás tanítására összpontosítunk, a dekódoltak azonnali értelmes, életközeli, motiváló, a gyakorlati életben mielőbb hasznosítható információszerzést biztosító felfogást tanítjuk.

Meg kell említenünk azonban, hogy az olvasás-írás megtanulása szempontjából az értelmileg akadályozott gyermekek rendkívül változatos képet mutatnak. Az olvasást klasszikus értelemben a gyermekek csak bizonyos hányada és csak töredékesen tanulja meg.

Az olvasást tágabb értelemben nézve az értelmileg akadályozott gyermekek olvasástanulásában különböző fokozatok figyelhetők meg (Hublow, 1985.):

– Szituációk olvasása

A személyeket, tárgyakat bizonyos helyzetekben, történetekben figyelhetjük meg (láthatjuk, hallhatjuk, tapinthatjuk). Kapcsolatba hozzuk saját élményeinkkel, emlékekkel, felismerhetjük a jelentést, amely átvihető egy következő szituációra, cselekvésre.

Az olvasottak jelentősége, hogy a gyermekek képesek más emberekkel kontaktusba kerülni, egyre inkább kiismerik magukat, eligazodnak a külvilágban, és az adott helyzethez illő megfelelő magatartást mutatják.

– Képek olvasása

A jelentéshordozók konkrét személy, szituáció vagy tárgyábrázolások egyes képeken, képsorokon. A jel vizuálisan észlelhető, kétdimenziós, egy nézőpontból megjelenített, nincs mozgásban. Nem nyelvhez kötött, tartalma világos, közérthető. Ilyenek pl. a fotók, rajzok, képek, képsorok.

A gyermekek figyelme a képekre összpontosul, ezeket egészükben vagy részleteikben felismerik. A valóság képeiként kapcsolatba hozzák saját élményeikkel, emlékeikkel, így közvetlenné válik a képek jelentéstartalma. A gyermekek beszédállapotuktól, tértől és időtől függetlenül tudnak közléseket felfogni. Tudnak emlékezni élményeikre, cselekménysort tudnak követni (pl. képes használati utasítás vagy képeskönyv „olvasása”).

– Szimbólum olvasása

A jelentéshordozók lehetnek sematikus, stilizált részletrajzok, amelyek többnyire tárgyat, emberi alakot ábrázolnak, és a mindennapok gyakorlatában van szerepük. Ilyenek a tájékozódást segítő piktogramok, technikai eszközöket működtető gombok, ruházati termékek kezelési útmutatója, irányjelzők stb. Jelentéshordozók még a különböző szín- és formarajzok, szimbólumok, amelyek bizonyos szituációkhoz bizonyos magatartást követelnek. Pl. a hideg, meleg víz gombja, közlekedési jelzések. A jelentés hordozói közérthetőek, szabványosak, de beszédétől függetlenek.

A képjeleket (piktogramokat) mint képek részleteit ismerik fel a gyermekek, és tájékozódási, gyakorlati segítségként értelmezik. A felismert jelentés meghatározza a cselekvést. A sematizáltság foka szerint könnyebb vagy nehezebb az értelmezhetőség.

A közérthető, beszédhez nem kötött jelek nyomán viszonylag önállóan tudnak eligazodni környezetükben.

– Szignálszó olvasása

A jelentéshordozók absztrakt grafikai alakok, többnyire betűsorokból, részben számokból állnak, képelem nélkül. Az írás fejezi ki a beszédnek megfelelő mondanót. Ilyenek a meghatározott környezetben és összefüggésekben megjelenő cégtáblák, címkék (pl. névtábla a kapun, utalások, tilalomtáblák, cégek táblái, ismert áruk csomagolásán megjelenő szavak).

Amíg az írást nem tudják kibetűzni, addig a szóalakokat egységükben mint szóképeket, szimbólumokat ismerik fel, és az összefüggések alapján következtetnek használatukra. Az olvasottak jelentősége, hogy a rendelkezésre álló írott táblák segítik a cselekvést, általuk magabiztosságra tesznek szert, és segíthetik a további feladatok vállalását.

– Egész szó olvasása

Írott szimbólumok bizonyos szavak értelmének megragadására. Lehetnek szócsoportok is (pl. saját név, a hét napjai, a gyakorlati életből nyert fogalmak (tej, busz), egyszerű kifejezések). A szóalakzatok egész komplexumként tudatosulnak, a megfelelő szavakat beszédben is megfogalmazzák. A gyermekek közvetlenül nem a jelentést, értelmet ragadják meg, hanem a szó hangalakját.

Megélik, hogy ők már olvasnak, ez további motivációt jelent számukra: Megértik, hogy az írásos kép megfelel a beszélt szónak. A legegyszerűbb közléseket megértik ismertetőkön, címkéken, cédulákon, üdvözlőlapon.

– Írott szöveg olvasása

A jelentéshordozók a betűsorozatok mint hangsorozatok jelei, szavak és mondatok. A gyerekek megértik az olvasottakat, a nyelvi közléseket személyektől, helytől és időtől függetlenül.

Minden gyermeket eljuttathatunk az olvasás valamelyik fokozatára, minden egyes szint értelmes, a mindennapi életben hasznos tartalmakat kínál, amely jól kapcsolódhat a többi tantárgyban tanultakhoz.

Természetesen a cél – ha a gyermek képességei engedik – az írott szöveg olvasásának megtanítása (az integrációban ezek a gyermekek vesznek részt).

2.3.3.2 Írott szöveg olvasása

A logopédiai óvodák számára készült fejlesztőprogram felhasználásával, ami a Meixner Ildikó által kidolgozott diszlexiaprevenációs módszert is magában foglalja (Rosta, 1996.)

Az olvasástanítás két részre tagozódik: a készségfejlesztésre és az olvasás tanítására.

A) A KÉSZSÉGFEJLESZTÉS CÉLJA, HOGY KIALAKÍTSUK A BETŰTANÍTÁS MEGFELELŐ FELTÉTELEIT.

Területei

a) Mozgásfejlesztés

- Mozgásos játékok
- Egyensúlygyakorlatok
- Izomtónusfejlesztő gyakorlatok
- Utánzó játékok
- A ritmusérzék fejlesztése

b) Testséma fejlesztés

- Iránydifferenciálás
- A téri tájékozódás fejlesztése

c) Percepciófejlesztés

- A vizuális észlelés fejlesztés
- A szem-kéz koordinációjának fejlesztése
- Hallási észlelés fejlesztése
- A taktilis érzékelés fejlesztése
- A kinezetikus érzékelés fejlesztése
- A beszéd-készség fejlesztése

A készségfejlesztési területek részletes ismertetése az előző fejezetben van részletezve.

B) OLVASÁSTANÍTÁS

A sikeres olvasástanításhoz a gyermekekben hármasszociációs kapcsolatot kell létrehozni, amely a beszédhang, a beszédmozgás és a betűalak között történik meg.

Az olvasás-írás tanulásának feltételei

a) Hallásdifferenciálási képesség

A tudatos beszédhanghallás alapján lehetséges, hogy a gyermekek a szavakban lévő fonémákat különválasztva tudják érzékelni. A fonémapercepcióhoz szükséges az ép hallás, az anyanyelv hangjainak differenciálása a képzés helye, zöngésség, időtartam és az ejtés módja szerint.

Fontos, hogy ne csak globálisan érzékeljék a szavakat, hanem hallási figyelmüket annak elemeire, a beszédhangokra is összpontosítani tudják.

Az eredményes olvasás-írás elsajátítása érdekében nagyon fontos a hangzódifferenciálás és a beszédhangoknak megfelelő betűk elsajátítása.

Javasolt gyakorlatok

- A környező világ hangjainak csoportosítása
 - Természeti zajok, állatok, hangszerek ismerős emberek hangjának felismerése, majd képpel történő egyeztetése.
 - Nehezíthetjük a feladatot, ha pl. a hangszereket különböző sorrendben szólaltatjuk meg, a gyermekeknek képkirakással kell követni a sorrendiséget.
- A beszédhanghallás fejlesztése
 - A hang és a hívókép egyeztetése
 - A tanítandó hang hangoztatása, egyeztetése a képpel
- Szavak gyűjtése, ha a kiválasztott hang a szóban benne van
 - A gyermekek felemelik a hívóképet.
 - Nehezíteni lehet, ha már több hangot ismer, több hívókép közül kell kiválasztania a megfelelőt.
- Szógyűjtés az adott hanggal
 - Ha önmaguktól nem tudnak szavakat gyűjteni, segítségükre lehetnek tárgyak vagy tárgyképek.
- Adott hang keresése a szóban (szó elején, közepén, végén)
 - Az értelmileg akadályozott gyermekeknél a hangok hallás után történő differenciálása nagyon nehezen alakul ki. Ezért segítséget jelenthet számukra (hogy rátanítsuk őket a feladatra, megtanulják mit is kell hallani), ha a tanult hangok összekapcsoljuk az írott betű képével, így nem csak hallja, de látja is a hang, illetve betű helyét.
 - Fontos, hogy ezt a gyakorlatot az iránykövető gyakorlatokkal már készítsük elő, tisztában legyen a szó eleje, közepe, vége fogalmakkal!
 - A hang helyének jelölése írásban.
- Zöngés-zöngétlen hangok differenciálása
 - Tegyük lehetővé, hogy a gyermekek több érzékszervükkel tapasztalhassák meg saját beszédmotoros tevékenységüket. A zöngés és zöngétlen hangok érzékeltetésénél vonjuk be a taktilis érzékelést!
 - Különválogathatjuk a zöngés és zöngétlen hangok hívóképeit és a hozzájuk tartozó betűalakokat.
- Beszédhangok időtartamának megfigyelése
 - Elengedhetetlen feltétele a hosszú-rövid fogalmának ismerete, begyakorlása, amit ellentétpárokra (tárgyak, képek) szemléltethetünk.
 - Érzékeltethetjük hangszerek hangjával pl. furulya, síp.
 - Hosszú, rövid pálcák kirakásával ábrázolni lehet a hallottakat.
 - A hosszú és rövid magánhangzók differenciálását segítheti a képpel történő ábrázolás (ha van kalapja, hosszán, ha nincs kalapja, röviden ejtjük).

b) Beszédrítmus-érzékelés

Fontos feladat, hogy a mozgás segítségével kialakítsuk a gyermekekben az egyenletes lüktetés, ritmizálás képességét.

Javasolt gyakorlatok

- Nagymozgásokkal gyors, lassú járás, futás. Zenére gyors vagy lassú mozgások. Dobbal egyenletes ritmus ütése, a ritmus követése járással. (Ez elősegíti a harmonikus, összerendezett mozgás kialakulását is.)
- Versek, dalok ritmusának felismerése és visszaadása
- Szavak ritmusának érzékeltetése egyszerű hangszerekkel, koppantással, tapssal kísérvé

- Ritmikus sorok kirakása: Az egymásutániség, sorrendiség fogalmának megtanítása, ami elengedhetetlenül fontos az olvasás, írás, számolás tanításánál
- Ritmikus sorok kirakása méret, szín, forma szerint egy, majd több elemből
- Hangszerek megszólaltatása ritmusra, hosszú, rövid fújása

c) Látási differenciálási képesség

Fejletlen vagy sérült fonémaérzékelésnél az analízis hézagos, így a forma reprodukálása hiányos lesz. Kevés részlet segítségével ragadják meg az egészet, a különálló egységeket nem tudják egészként értelmezni, és az egyszerű alakzatokat összeilleszteni. Az azonosságot-különbözőséget helytelenül, hiányosan érzékelik. Ez az oka a bizonytalan betűfelismerésnek, a hasonló alakzatok cseréjének.

Feladatok

- A szem-kéz koordinációjának fejlesztése
- Az alakállandóság kialakítása
- Az alak-háttér felfogás fejlesztése
- A vizuális megfigyelő- és elemzőképesség fejlesztése

A javasolt gyakorlatokat a készség- és képességfejlesztés területeinél már tárgyaltuk.

d) Téri differenciálási képesség

A készség- és képességfejlesztésnél már tárgyaltuk.

Betűtanulás

A betűtanítás menete ugyanúgy zajlik, mint a többségi általános iskolákban, de vannak tipikus sajátosságai:

- A betűtanulás menete hosszabb ideig és lassabb tempóban történik.
- A megismerési folyamatban elengedhetetlenül fontos a különböző érzékszervek bevonása (látás, hallás, tapintás).
- Sokkal több ismétlésre van szükségük, sokszor még az összeolvasás szintjén is vissza kell térnünk egy-egy betű újbóli megtanítására, felidézésére.
- Nagy hangsúlyt kell fektetni az artikulációs hibák folyamatos javítására.

Az értelmileg akadályozott gyermekeknél hatékony módszer a hármas asszociáció megteremtése – hallom, látom, mondom. A betűfelismerést egyes esetekben megerősítheti, ha motoros jelzést, kézjeleket kapcsolunk hozzá. Oka, hogy a motoros inger önmagában felhívó jellegű, segít az önkéntelen figyelem felkeltésében. Sokszor maga a mozdulat segíti elő a tanult betű felidézését. A későbbiek során a kézjelek elhagyhatók, csak akkor alkalmazzuk újra, ha a felismerés megakad.

Javasolt gyakorlatok

- Betűkártyák (különböző méretekben): Célszerű különböző színnel bevezetni a magánhangzókat és a zöngés, zöngétlen mássalhangzókat.
- A mássalhangzók tanításához hívóképeket alkalmazunk.
 - Jó, ha ehhez rövid mesét találunk ki. Pl. az m betűt egy maci morogja, a róla szóló mese szövegébe többször ismételtessük a hangot. Lehet mesélni úgy is, hogy ahol a macinak morognia kellene, ott csak mutatom a m betűkártyát, és a gyerekek ismerik fel.
 - Ha több betűt ismernek már, szintén lehet a mese szövegében gyakoroltatni.
- Ha a betűforma optikusan téveszthető, differenciálási gyakorlatok szükségesek. Egyszerű rajzolt képen a tanult betűforma megkeresése.
- A jobb rögzülést segíti, ha taktílisán is érzékeltetjük a gyerekekkel a betűformákat.
 - Szövetből, zsinórból, agyagból, műanyagból készített betűformák használatánál fontos, hogy a megfigyelésnél, tapintásnál elemezzük a betűt.
 - Ide tartozhat annak a megbeszélése is, hogy mire hasonlít.
 - Összekapcsoljuk a betű nyomtatott és írott képének tanítását.

- A helyes ejtés tudatosítására: Utánzó gyakorlatok végzése, amit a gyerekek tükörben saját maguk is ellenőrizhetnek.
- A tanult betűket betűházikóba helyezzük. Az iránygyakorlatoknál már gyakoroltassuk az alsó, felső, középső fogalmát! (Pl. tárgyak képek elhelyezése polcon, megerősítés a kérdésre adott válasz: „Hol van a...?” Tanulják meg a betűházikó – betűutca – elemeit: padlás, szoba, pince, és ennek megfelelően tudatosítsuk bennük, hogy a tanult betű hol helyezkedik el!)
- Feladatlapok: Bekarikázással, áthúzással, összekötéssel differenciálhatják a tanult betűket.
- Képekkel történő egyeztetések: A tanult betű szóban történő differenciálása és a megfelelő képpel történő kapcsolása. Fontos, hogy magánhangzó tanításakor a szóban lehetőleg csak az adott magánhangzó szerepeljen, vagy csak a szókezdő hangra koncentráltassunk, mássalhangzóknál is!
- Betűk differenciálása a hosszú-rövid, a zöngés-zöngétlen és az optikusan téveszthető betűk megkülönböztetésére. Segítségül alkalmazhatunk különböző szimbólumokat, amelyek felhívják a gyerekek figyelmét, hogy mire is kell odafigyelniük (pl. hosszú: kalapos fiú, rövid: nincs kalapja). Ha betűket forma szerint differenciáltatunk, felhívó lehet egy szem képe, ha zöngés és zöngétlen hangokat különböztetünk meg, a felhívó szimbólum a fül, utalva arra, hogy figyeljenek a fülükkel.
- A nagybetűk tanítását késleltetve kezdjük. A tanítást a kisbetűkkel hasonló alakúakkal kell kezdeni. Menete: a betű kiemelése, a kisbetűvel történő összehasonlítás, párok keresése összekötéssel, színezéssel.

Összeolvasás

Az olvasástanítás legnagyobb absztrahálási készséget megkívánó mozzanata az összeolvasás. A külön-külön hangoztatott betűk összeolvasásának feltétele, hogy a beszédszervek megtalálják az átvezető mozgássort az első hang képzési helyéről a második hang képzési helyére. Az átvezető mozgássor megtalálása nagy nehézséget jelent az értelmileg akadályozott gyerekek számára. Ennek begyakorlása hosszú időt igényel. A begyakorlás szótagcsoportok olvasása révén történik.

Javasolt gyakorlatok

- Magánhangzó van a szótag elején, az utána következő mássalhangzót kezdetben a hívóképe helyettesíti, majd megjelenik maga a betűforma. Később a magán- és mássalhangzó helye felcserélődik, és így is begyakorlásra kerül. Fontos, hogy a feladatok játékos, mesés keretben történjenek, pl. a mássalhangzóval kezdődő szótagsorra való áttérést magyarázhatjuk egy bukfencező bohóccal.

Csoportosíthatjuk a szótagokat a megfelelő hívóképek alá.

- Szótagolvasás begyakorlása: A kiosztott szótagok közül meg kell keresni az adott szótag párját.
- A szótagok betűkre bontása: Akár szétvághatják maguk a gyerekek is, majd összerakják.
- Az olvasott szótagok között értelmes szavak keresése, ezek szómagyarázata. Esetleg mondatot is alakíthatunk vele.
- Rajzold le, mit olvastál!
Ha még nem tudnak megfelelő szinten rajzolni, képek közül is kikereshető az olvasott szó jelentése.
- Szótagok és képek párosítása

Szavak olvasása

A szavak olvasását mindig az adott betűhöz kapcsolva tanítjuk. Ez az időszak az értő olvasás megalapozásában fontos szerepet játszik. Különösen az értelmi akadályozott gyerekeknél tapasztalható az a jelenség, hogy bár elolvassák a szöveget, de nem tudják értelmezni. Ezért mindenképpen fontos a szóolvasáshoz szómagyarázatot kapcsolni. Próbáljunk mondatokat is mondani velük! Ha beszéd-

szintjük még nincs azon a szinten, hogy önállóan tudjanak mondatokat alkotni, akkor a pedagógus adjon egy utánozható mondatsémát, amit a gyermekek elismételnek. Ezek a mondatsémák a gyakorlás során beépülnek a gyermek beszédébe.

A szavak olvasása szótípusok szerint történik. A Meixner Ildikó által összeállított sorrend a legideálisabb, mert fokozatosan nehezedő, egyre több szótagszámból áll. Pl.:

- a) Négybetűs (nyílt szótagú) szavak (pi-pa)
- b) Kétbetűs (nyílt szótagú) szavak (só)
- c) Hárombetűs (nyílt szótagú) szavak (á-só)
- d) Három betűs (zárt szótagú) szavak (sál)
- e) Kétbetűs (zárt szótagú) szavak (ól)
- f) Négybetűs (zárt-nyílt szótagú) szavak (en-ni)
- g) Négybetűs (nyílt-zárt szótagú) szavak (e-lem)
- h) Ötbetűs (nyílt-zárt szótagú) szavak (ka-rám) stb.

Javasolt gyakorlatok

- A szavak olvasását négybetűs nyílt szótagú szavak olvasásával kezdjük. Eszközként nagyalakú szókérdőket használunk. Az egyik szókérdőt az egyik (pa), a másik szókérdőt a másik tanuló kapja (ci). A jó barátok megfogják egymás kezét, így a szótagok is megfogják egymás kezét: pa-ci. Többször is elolvastatjuk a szót, majd értelmezzük.
- Olvasási feladatoknál fontos figyelembe vennünk a gyermekek képességeit. Ha egy tanuló még nem képes pl. a 7. (g) típusba tartozó szavakat elolvasni, akkor tőle nem szabad a következő 8. (h) típusba tartozó szó olvasását kérni.
- A tanítandó szavakat szótagkérdőkből állítjuk össze. A szótagokat letapsoljuk, jelöljük az első szótagot, hogy helyes irányban történjen az olvasás. Emlékezetből elismételjük, amit olvastunk, így fejlődik szövegelemlekezetük, és jobban megértik, amit olvastak.
- Az olvasott szót elemeire bontjuk (szótagokra), és a megfelelő szótagkérdőt alátetjük a gyerekekkel.
- Szókereső: A szavakat szótagokra bontjuk (vágás ollóval), és újra összerakjuk.
- A hárombetűs szavak tanítását azzal tudjuk begyakoroltatni, hogy megváltoztatjuk a középső betűket, és ezt felülről lefelé haladva olvastatjuk. Pl.:

fúj	lim
fáj	lom
fej	lám

A szavak olvasásának tanításakor a következőket ajánljuk:

- A gyakorlás játékos formában történjék!
- A szótagok, szavak hangos olvastatása: soha ne hagyjuk, hogy magában elsuttogja a felismert betűket, és így rakja össze a szót! A rossz mechanizmusok gyorsan rögzülnek, és nagyon nehéz kijavítani, ezért fontos, hogy a rosszul ejtett szavakat, szótagokat azonnal javítsuk! Ha kell, lépünk vissza a rosszul képzett hang helyes hangoztatására!
- A szavak tanulásának sorrendjét minden esetben tartjuk be, ne követeljük olyat a gyermektől, amit még nem képes kiolvasni!
- Az értelmi akadályozott tanulóknak viszonylag jó a mechanikus emlékezetük, így gyorsabban meg tudják tanulni a betűolvasás és az összeolvasás technikáját anélkül, hogy az olvasottakat megértenék. Ezért elengedhetetlenül fontos az olvasottak értelmezése, mondatok alkotása, így kaphatunk visszajelzést a megértésről. Ezt segíthetik elő a képek, eseményképek. Ha a képek nem adnak megfelelő segítséget, akkor vissza kell térnünk a konkrét tárgyakhoz, cselekvésekhez.

Mondatok olvasása

A mondatok olvasása a gyerekek számára már nem csupán technikai problémát jelent. Nehézséget okoz, hogy az olvasott szavak jelentését fel kell fogni, meg kell jegyezni. Az olvasás lassú tempója miatt sok idő telik el a következő szó olvasásáig, addig a már elolvasott szót el is felejtethetik. Gondot okoz a szavak közt lévő grammatikai viszonyok felismerése is. A mondatolvasást csak akkor kezdjük el, ha a gyerekek már három betűből álló szavakat átlátnak.

Javasolt gyakorlatok

- A mondatokat szóképekből rakjuk össze, és minden esetben képekkel értelmezzük. Eleinte írhatjuk különböző színekkel a szóképeket, hogy az értelmileg akadályozott gyermekeket a színek is segíthessék a szavak elhatárolásában.
- Analógiás mondatok alkotása: Pl.: Kati mos. Kati olvas. Minden esetben jelölni kell a mondat kezdetét és végét (piros betű, illetve mondat végi írásjel).
- A mondatokat minden esetben hangosan olvassuk, és ritmizáljuk a szótagokat!

A feladatok megoldásának fokozatai:

- A mondatolvasást minden esetben megelőzi a képek értelmezése. Figyelni kell, hogy a megbeszélésben mindenképpen szerepeljenek azok a szavak, nevek, amelyek az elolvasandó szövegben is szerepelnek. A kép így segítséget nyújthat a gyerekeknek ahhoz, hogy a kép mellé írt mondatot viszonylag önállóan elolvassák.
- A mondatokhoz két kép tartozik, a mondat elolvasása után ki kell választaniuk a megfelelő képet. Ezután fogalmazzák meg, hogy mit látnak a képen.
- Két mondatot olvasnak önállóan a gyerekek. Két képet kapnak. A képek értelmezése után el kell dönteniük, hogy a képen látottak megegyeznek-e az olvasottakkal. Ezután a megfelelő mondatot másoltassuk a megfelelő kép alá!

Az olvasott mondatok megértésének visszajelzési formái:

- Visszajelzés aláhúzással: A három olvasott mondat közül aláhúzással jelölik azt, amelyik az adott kép értelmét kifejezi. Minden esetben fontos az olvasás előtt a kép értelmezése, hogy mindenki számára egyértelmű legyen. Később a feladatmegoldás egyre inkább önállósul.
- Visszajelzés szóképpel pótlásával: A szókép mondatba helyezésével jelzik, hogy az olvasottakat megértették. Segítségül a mondatban a hiányzó szókép helyén a megfelelő kép található, ezt kell helyettesíteniük a megfelelő szóképpel.
- Visszajelzés megfelelő tárgykép segítségével: Az olvasottak alapján kell eldönteniük, hogy hová helyezték a tárgyképet. (Pl.: „A mamáé a cipő.” – A cipő képét a mama mellé kell ragasztaniuk.)
- Visszajelzés a cselekvést ábrázoló képekhez illő mondatképek segítségével: A cselekvést ábrázoló képek megnevezése. A mondatok elolvasása, és annak eldöntése, hogy melyik mondat melyik képhez tartozik.

Szöveg olvasása

A szöveg olvasásának nehézsége abban áll, hogy a mondatok közötti viszonyt, a szövegösszefüggést kell észrevenniük. Az értelmileg akadályozott gyermekek nehezen és tévesen értelmezik az összefüggő szöveget. Csak céltudatos gyakorlással vezethetjük rá őket a szövegértelmezés módjára.

Az összefüggő szövegek olvasásakor a következők ajánlottak:

- Eleinte csupán két-három mondatból álló szöveget olvassunk.
- Fontos, hogy mindig visszakérdezzünk az előző mondat tartalmára, és bizonyosodjunk meg arról, hogy megértették-e?
- A szövegek legyenek egyszerű, vidám történetek!
- A szavakat a gyerekek szókincséből (passzív, aktív) válogatjuk. Később azonban arra kell törekednünk, hogy az olvasás elősegítse a gyermekek szókincsének fejlődését. Az új szavakat min-

den esetben ki kell emelni a szövegből, és értelmezni, majd gyakorolni kell a kiejtését, esetleg le is lehet rajzoltatni.

- A rövid történetekhez lehetőség szerint kapcsoljunk képeket, amelyek jobban segítik az olvasást és a szövegértelmezést.
- Felsőbb osztályfokon, ha hosszabb szövegek olvasásával próbálkoznak, fontos a szöveg részekre bontása. Ilyenkor minden szövegrészt az elolvasás után értelmeztetni kell. Kérdésekkel meg kell bizonyosodnunk, hogy megértették-e. A megértést segítheti a rajzolásban történt ábrázolás.
- Ha az osztály olyan szöveget olvas, amelynek olvasása vagy értelmezése az értelmileg akadályozott gyermekeknek nehézséget jelent, akkor ugyanazt a történetet készítsük el nekik rövidített, érthetőbb változatban!
- Önálló ismeretszerzésre az olvasás segítségével többnyire nem képesek.

2.3.4 Írásbeli szövegek alkotása, íráskép

2.3.4.1 Írás

Az értelmileg akadályozott gyermekek mozgásos ügyetlensége a manualitásban is megjelenik. A kézfejlődés üteme sokkal lassabb, ceruzafogásuk helytelen, görcsös. A finommozgást igénylő feladatokat erőtlen, pontatlan mozgáskoordinációval oldják meg. Irányokat bizonytalanul követnek.

Az írás késleltetett tanításának okai:

- Finommozgásaik fejletlenek.
- A rossz vizuomotoros koordináció miatt helytelen a ceruzafogásuk.
- Emlékezetük fejletlensége miatt az írásmozgások nehezen automatizálódnak.
- Neheztelt a beszéd analízise, hibás a hangok és a betűk közötti asszociáció.
- Zavart szenved a helyesírási szabályok szerinti írás.

A betűelemek tanítását megelőzik a finommotorikát fejlesztő gyakorlatok. A finommotorika fejlesztése során ki kell alakítani

- a helyes ceruzatartást;
- az íráshoz szükséges helyes testtartást;
- a jól beidegzett laza csuklómozgást;
- a kéz csúsztatását a papíron.

Az elsajátítás fokozatai

- A betűelemek nagymozgással követése a földön (járás, futás, labda gurítása, autó tolása)
- Csomagolópapírra (nagy méretben) rajzolt betűelemek követése (autó tolása, labda gurítása)
- Csomagolópapírra vagy táblára rajzolt nagyformátumú betűelemek követése ujjal és áthúzása zsírkrétával
- Betűelemek reprodukálása gyurmából, fonalból (segítséget jelenthet a rajzolt forma)
- Kartonból kivágott betűelemek válogatása, diktálásra sorba rendezésük, körülrajzolásuk
- A rajzolt betűelemek felismerése, elnevezése játékos nevük alapján
- Rajzolt betűelemek kitöltése ragasztással, színezéssel
- Betűelem átírása papíron
- A betűelemet átírással sokszor gyakoroltassuk, de törekedjünk arra, hogy egy vonallal próbálják átírni, hogy a hibára jobban felhívhassuk a figyelmet!
- Betűelemek felismerése és átírása rajzolt képeken
- „Mi lehet belőle?” Betűelemekből képek rajzolása (nap, labda, fagy, ház bögre, kapu stb.)

- Betűelemek vonalközbe helyezése: A betűelemeket játékos formába, úgynevezett betűutcába helyezzük el. Meg kell beszélnünk velük, hogy melyik betűt melyik utcába kell írunk (a padlás utcája, a szoba utcája, a pince utcája).
- Önálló írás gyakorlása, önálló betűelemek írása. Az értelmileg akadályozott gyermekeknél sokáig átírással gyakoroltatunk.
- Azoknál az elemeknél, ahol lehetséges a kapcsolás, ott összekapcsoljuk az elemeket, ezzel a folyamatos írást készítjük elő.

A betűtanulás folyamatát elősegíti a nyomtatott és írott betűelemek együttes tanítása. A betűket a tanításnál elemeire bontjuk. A tanult betűk az alapvető elemek alapján vésődnek könnyebben az emlékezetbe, és különböztethetők meg egymástól.

Az értelmileg akadályozott gyermekek írástanulásában a kiinduló írás használata a követelmény, de a jobb kézügyességű gyermekeknél megengedett az írott alak írása is. Vannak olyan gyerekek, akik sem a kiinduló írást, sem az írott alakot nem tudják reprodukálni, ezért ők nyomtatott nagy betűkkel írnak.

2.3.5 Várható eredmények

A követelményeket az értelmileg akadályozott gyermekek iskolái számára készült nevelési program határozza meg. Az integrációban részt vevő gyermekekre is ez a követelményrendszer vonatkozik, az értékelésnél ezt kell figyelembe venni. Értékelésüknél fontos szempont az önmagukhoz mért fejlődés hangsúlyozása, figyelembe véve fejlődési lehetőségeiket. Nem követelhető tőlük az adott osztályfok követelményszintje.

Év végi értékelésük a foglalkoztató iskolák számára készült bizonyítványokban történik. Mivel vannak olyan tantárgyak, amelyek a foglalkoztató iskolában nem jelennek meg, de az integrációban részt vevő gyermekek tanulják, ezért az itt elért eredményeket mindenképpen rögzíteni kell! Erre alkalmas a félévkor és év végén készített részletes pedagógiai vélemény, amely tartalmazza a gyermek önmagához mért fejlődését, illetve a különböző területeken elért eredményeit. Javasolt azért is elkészíteni, mert az évről évre történő fejlődés nyomon követése lehetővé válik.

A kimeneti elvárásokat (alapfok, középfok) az értelmileg akadályozott gyermekeknél nem lehet központilag meghatározni, hiszen egyéni fejlődésmenetük, fejlődésük üteme más és más.

3. Témakörök

3.1 Beszédfejlesztés, olvasás

A különböző témakörök feldolgozásánál mindenképpen figyelembe kell venni a gyermekek fejlettségi szintjét. Ismernünk kell a gyermekek beszédállapotát – beszédmegértés, szókincs, beszédhibák, kommunikációs szint. Ennek megfelelően kell az adott témakör anyagát (olvasmányok, versek, irodalmi művek) megválasztani, illetve lehetőség szerint az adott szöveget számukra érthetővé tenni. Ennek lehetséges módja, ha szókincsüknek megfelelően rövid kivonatot készítünk. Így lehetővé válik, hogy különböző módon, de mégis ugyanazt tanulják. Ez természetesen az alapozó szakaszban még megvalósítható, de 5. osztálytól a tervezett irodalmi művek feldolgozásánál már nehézségekbe ütközik. Itt a feldolgozást segítheti a kisebb részekre szakaszolás, több szómagyarázat (fontos meggyőződünk arról, hogy valóban érti a szó jelentését), állandó ismétlés, visszakérdezés.

Fontos, hogy ne követeljünk olyat tőlük, ami számukra érthetetlen, felfoghatatlan. Inkább keressünk a szintjüknek megfelelő olvasmányokat, amelyek érthetőségük miatt kedvet is ébresztenek bennük az olvasáshoz!

3.2 Írás

Az írás tanításakor szintén fontos figyelembe venni a gyermekek fejlettségi szintjét, lehetőségeit, társuló fogyatékoságukat. Az írástanulás ideje, használata minden gyermeknél más. A követelményeket mindig a gyermekek képességeihez igazítsuk!

4. Tanulásszervezési formák

4.1 Csoportos tanulás

Ennek a tanítási formának a használata függ az adott tantárgytól és az adott témától. Az értelmileg akadályozott gyermekek csoportban történő tanításának feltétele, hogy figyelmüket az adott feladatra tudják összpontosítani, és feladattudatuk kialakuljon. A pedagógus figyeljen arra, hogy a csoportban történő tanulás mennyire hatékony az adott gyermeknek! Figyelnie kell a differenciált feladatok végeztetésére is.

Személyi feltétele: Kéttanáros modell (és gyógypedagógiai asszisztens)

4.2 Csoporton belüli önálló munkavégzés

Követelmények:

- A feladattudat kialakulása
- Egyszerű, rövid, áttekinthető feladatok vagy részfeladatok
- Az önálló munka folyamatos ellenőrzése feladatmegoldás közben is
- A gyermek önállóan ismerje fel a feladat befejezését!
- A megoldások megbeszélése, kijavítása, megisméltése, begyakorlása

Személyi feltétele: Kéttanáros modell (és gyógypedagógiai asszisztens)

4.3 Kiscsoportos tanulás

Ebben a formában a képességek szerinti csoportbontás lehet hatékony.

Személyi feltétele: Kéttanáros modell (és gyógypedagógiai asszisztens)

4.4 Egyéni fejlesztés

Az értelmileg akadályozott gyermekeket azokról az órákról emeljük ki, ahol már nem tudnak lépést tartani társaikkal, és a differenciálás lehetősége sem hatékony már. Ilyenkor lehetőség van arra, hogy saját fejlettségi szintjüknek megfelelő feladatokat saját fejlődési ütemükben gyakoroljanak. Ebben a formában van mód a logopédiai és a különböző terápiás foglalkozások megtartására.

Személyi feltételei: Fejlesztőpedagógus, logopédus, terapeuta

5. Az adott tanulási folyamat keretében alkalmazott módszerek

Az értelmileg akadályozott gyerekek tanításában fontos szerepe van a cselekedtetésnek: a gyerekek saját tevékenységeiken keresztül ismerkednek a világgal. Fontos a közvetlen tapasztalatszerzés, amelyet nagymértékben elősegít, megerősít, ha a különböző érzékszerveket (látás, hallás, tapintás, szaglás) is bevonjuk a megismerés folyamatába.

Beszédmegértésük fejletlen, így a szóbeli magyarázatokat részben, hiányosan vagy egyáltalán nem értik meg. Ezt segíti elő minden esetben a bemutatással kísért magyarázat. A bemutatás történhet közvetlenül a cselekvések bemutatásával, cselekedtetéssel, tárgyakkal, képekkel, eseményképekkel.

Tanulásukat a kis lépésekre bontás, az állandó ellenőrzés, visszakérdezés, a folyamatos ismétlés segíti. A sok biztatás, dicséret, pozitív megerősítés, motiválás biztosítja, hogy szívesen és örömmel dolgozzanak.

Elvárt magatartásformák

Az integrációs nevelés csak akkor valósulhat meg, ha a gyermekeket megértő, segítő, támogató légkör veszi körül. A felnőtt (az osztályban tanító minden tanár, ne csak az osztályfőnök!) és a gyermekközösség egyaránt elfogadja, segíti. Ennek érdekében szükséges a fogadó gyermekközösség és a szülők felkészítése. Fontos, hogy a pedagógus tudja, mit vállal, ne tehernek érezze az osztályba kerülő sérült gyermeket. Ezért konzultáljon megfelelő szakemberekkel, kérjen tanácsot és folyamatos segítséget!

6. Eszközök

Az alkalmazható speciális eszközöket a javasolt feladatok tartalmazzák.

7. Szakirodalmi jegyzék

Czeizel Endre–Lányiné Engelmayer Ágnes–Rátai Csaba: *Az értelmi fogyatékosok kóreredete a „Budapest vizsgálat” tükrében*. Medicina, Budapest, 1978.

Gerebenné Várbíró Katalin: *A Frostig-koncepció. Fejlesztő pedagógia*, I/1. 1990.

Dr. Göllész Viktor (szerk.): *Gyógypedagógiai kórtan*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

Hatos Gyula: *Az értelmi akadályozottsággal élő emberek: nevelésük, életük*. BGGYTF, Budapest, 1996.

Hatos Gyula: *Az értelmileg akadályozott gyermekek az óvodában és az iskolában*. In: *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Szerkesztette: Dr. Illyés Sándor, ELTE BGGYTF, Budapest, 2000. 411–418. old.

Kriszka Györgyné: *A Meixner-féle dyslexiaprevenciós módszer alkalmazása az első osztályban*. In: *Így is lehet... Válogatás a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola Gyakorló Általános Iskolája szakmai műhelymunkáiból*. Szerkesztette: Tölgyszéki-Papp Gyuláné. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

Meixner Ildikó: *A beszédnevelés és a beszédfejlesztés kézikönyve*. Meixner Alapítvány, Budapest, 2004.

Németh Erzsébet–S. Pintye Mária: *Mozdul a szó*. Logopédiai Kiadó, Budapest, 1995.

Robert E. Vallet: *A tanulás zavarok terápiája*. BGGYTF, Budapest, 1996.

Rosta Katalin (szerk.): *Taníts meg engem!* Logopédiai Kiadó, Budapest, 1996.

Szabó Borbála (szerk.): *Mozdulj rá!* Logopédiai Kiadó, Budapest, 1996.

Ványi Ágnes: *Olvasástanítás diszlexia prevenciós módszere*. Project-x., Budapest, 1998.

V. Radványi Katalin: *Az értelmi akadályozottak kommunikációja*. BGGYTF, Budapest, 1994.